

Kocatepe İslami İlimler Dergisi
Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt / volume: 5 • sayı/issue: 2 •(Aralık/December 2022): 354-379

**Lise Öğrencilerinin İslam İnanç Esaslarını Benimseme
Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma**

*A Study on the Level of Islamic Beliefs Commitment of the
Highschool Students*

Sibel KANDEMİR

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı Ankara/Türkiye
PhD., Ministry of National Education
Ankara/Türkiye

✉kandemirsibel@hotmail.com orcid.org/0000-0002-1002-4378

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 02.09.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 02.12.2022

Yayın Tarihi / Published: 15.12.2022

Atıf/Cite as: Kandemir, Sibel. "Lise Öğrencilerinin İslam İnanç Esaslarını Benimseme Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/2 (Aralık 2022): 354-379. <https://doi.org/10.52637/kiid.1170380>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid>• kiid@aku.edu.tr

© Sibel KANDEMİR | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0
(CC BY-NC) International License

Lise Öğrencilerinin İslam İnanç Esaslarını Benimseme Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma*

Öz

Dinlerin temel kabulleri olan inanç esasları, dinî duygu ve davranışlara temel oluşturmaktadır. Bireyin bir dinin mensubu olması, öncelikle o dinin ilkelerine yönelik bir itirazının olmamasını gerekli kılmaktadır. Dinin temelini oluşturan inanç esasları, din eğitiminin üzerinde önemle durduğu öğretim alanlarından birini teşkil etmektedir. Okullarımızda zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin yanı sıra seçmeli din derslerinde de inanç öğretimi yapılmaktadır. Kimlik kazanma çabasının yoğunlaştığı ergenlik dönemindeki lise öğrencilerinin İslam inanç esaslarını benimseme düzeylerinin tespit edilmesi, din öğretimi süreci ve diğer faktörlerin inanç esaslarının benimsenmesindeki rolünün ortaya konması, inanç öğretiminin mevcut durumunun resmedilmesi ve gelecekte inanç öğretimi planlamalarına yön vermesi bakımından alana önemli katkılar sunacaktır. Çalışmamızda 12. sınıf öğrencilerinin İslam inanç esaslarını benimseme düzeyleri ve bunların çeşitli değişkenlerle ilişkisi ele alınmıştır. Araştırmamızda 2020-2021 eğitim öğretim yılında Konya il merkezinde eğitim gören 500 kişiden 14 maddelik inanç anketi ile toplanan verilerden hatalı ve yanlış kodlamalar çıkarıldıktan sonra geriye kalan 406 kişilik veri seti SPSS 15 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Anketin toplam puan elde etmeye uygunluğu, iç tutarlık katsayısı Cronbach Alpha ($\alpha=0,736$) ve Tukey toplanabilirlik testi ($F=0,039$, $p=0,84$) ile sınanmış ve toplam puan elde etmeye uygun olduğu saptanmıştır. Gerek maddeler bazında gerek de anketten alınan toplam puana ilişkin yapılan analizlerde frekans dağılımları yanı sıra Ki-kare, Mann-Whitney U ve Kruskal Wallis testleri kullanılmıştır. Nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modelinin benimsendiği araştırmamızda elde edilen bulgulara göre lise öğrencilerin %93'ü İslam inanç esaslarını benimsemekte, %3'ü benimsememekte ve %4'ü ise kararsız konumda bulunmaktadır. Öğrencilerin inançları üzerinde en fazla etkisi olan kurum ailedir. Dindar ailelerde yetişen bireylerin İslam inancını benimseme düzeyleri, kısmen dindar ailelerde yetişen bireylerden yüksektir. Okulda verilen din eğitiminin inançla ilgili sorularına tatmin edici cevaplar verdiğini düşünenlerin İslam inanç esaslarını benimseme düzeyleri, okuldaki din eğitiminden tatmin olmayanlardan yüksektir. Ayrıca okul dışında din eğitimi alanlar ve almayanlar arasında da inanç esaslarını benimseme düzeyleri açısından anlamlı bir fark mevcuttur. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin tutum ve davranışlarından olumlu yönde etkilenenlerin İslam inanç esaslarını benimseme düzeyleri, olumsuz yönde etkilenenlerden anlamlı düzeyde yüksektir. Bağımsız değişkenlerle anketten alınan toplam puanların ilişkisi incelendiğinde katılımcıların eğitim gördükleri okul türüne göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu, buna karşın cinsiyete göre yapılan karşılaştırmada gruplar arasındaki farkın anlamlı düzeye ulaşmadığı tespit edilmiştir. Öğrencilerin anket maddelerine verdikleri yanıtlara bakıldığında bütüncül bir inanç geliştiremedikleri, inanç esaslarına ilişkin bazı hususlarda kararsız kaldıkları, sorgulamalarının olduğu ya da çelişkili konularda oldukları görülmektedir. Özellikle inancın yaşama yansıyan noktalarında bu çelişkinin belirginleştiği anlaşılmaktadır. Örneğin, Kur'an'ın Allah'ın sözü olduğuna inanma oranı (%92,6) ile Kur'an'daki her şeyin doğru olduğuna inanma oranı (%83,7) arasında belirgin bir fark mevcuttur. Ayrıca bilimsel bilgi ile dinî bilginin karşı karşıya getirildiği durumlarda inancın sarsıldığı ve dinî bilgiye duyulan güvenin azaldığı anlaşılmaktadır. Sosyal hayatta yaşanan değişimler, bilim ve teknolojiye gelişmeler, gençlerin kendilerinden önceki nesillerden farklı inanç problemleri ile karşı karşıya kalmalarına yol açmaktadır. Bu bağlamda inanç öğretiminin günün ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte olması ve gençlerin zihin dünyasındaki soru ve sorunlara cevap üretmesi beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, İnanç Öğretimi, İman, İslam İnanç Esasları, Ergenlik.

* Bu araştırma için Necmettin Erbakan Üniversitesi'nin 19/03/2021 tarih ve 2021/134 numaralı kararıyla Etik Kurul izni alınmıştır.

A Study on the Level of Islamic Beliefs Commitment of the Highschool Students**

Abstract

Belief principles, the basic acceptances of religions, form the basis of religious feelings and behaviors. Being a member of a religion requires that the individual not have any objections to the principles of that religion. The principles of belief that form the basis of religion constitute one of the teaching areas that religious education emphasizes. In addition to the compulsory religious culture and moral knowledge courses in our schools, faith teaching is also carried out in optional religion courses. It will provide essential contributions to the field in determining the level of adoption of Islamic belief principles of high school students in adolescence when the effort to gain identity intensifies. It will help reveal the role of the religious teaching process and other factors in adopting belief principles, portraying the current situation of belief teaching and guiding belief teaching plans in the future. In this study discussed 12th-grade students' adoption of Islamic belief principles and their relationship with various variables according to the theme. In our research, after removing the faulty and incorrect coding from the data collected with a 14-item belief questionnaire from 500 people studying in the city center of Konya in the 2020-2021 academic year, the remaining data set of 406 people were analyzed using the SPSS 15 program. The suitability of the questionnaire for obtaining a total score was tested with the internal consistency coefficient Cronbach Alpha ($\alpha=0.736$) and Tukey summability test ($F=0.039$, $p=0.84$), and it was determined that it was suitable for obtaining a total score. In addition to frequency distributions, Chi-square, Mann Whitney U, and Kruskal Wallis tests were used in the analyses based on both items and the total score obtained from the questionnaire. According to the findings obtained in our study, in which the relational screening model, one of the quantitative research methods, was adopted, 93% of high school students adopt the principles of Islamic belief, 3% do not, and 4% are undecided. The family is the most influential factor in an institution on students' beliefs. The level of commitment to the Islamic faith of individuals who grew up in religious families is higher than those who grew up in partially less religious families. Those who think that the religious education given at school gives satisfactory answers to their questions about faith are more likely to adopt the principles of Islamic belief than those who are not satisfied with the religious education at school. In addition, there is a significant difference between those who has additional religious education to the school's curriculum on religious belief outside of school and those who do not, in terms of the level of adopting the principles of belief. Those who were positively affected by the attitudes and behaviors of the teachers of religious culture and moral knowledge had a significantly higher level of adopting the Islamic faith than those who were negatively affected. When the relationship between the independent variables and the total scores obtained from the questionnaire was examined, it was determined that there was a statistically significant difference according to the type of school in which the participants were educated, however, the difference between the groups did not reach a significant level in the comparison made according to gender. When the answers given by the students to the questionnaire items are examined, it is seen that they cannot develop a holistic belief, are undecided on some issues related to the principles of belief, have questions, or are in conflicting positions. It is understood that this contradiction becomes more evident, especially in the points of belief reflected in life. For example, there is a significant difference between the rate of believing that the Qur'an is the word of Allah (92.6%) and the rate of believing that everything in the Qur'an is true (83.7%). In addition, it is understood that when scientific and religious knowledge are brought face to face, belief is shaken, and confidence in religious knowledge decreases. Changes in social life and developments in science and technology cause young people to face different belief problems than previous generations. In this context, faith teaching is expected to meet the needs of the day and produce answers to the questions and issues in the minds of young people.

Keywords: Religious Education, Faith Teaching, Faith, Principles of Islamic Belief, Adolescence.

** Ethics Committee approval was obtained for this study with the decision of Necmettin Erbakan University, dated 19/03/2021 and numbered 2021/134.

GİRİŞ

Her dinin kendine özgü bir akidesi, yani inanç ilkeleri mevcuttur. İslam dini dikkate alındığında ise “Allah’ın varlığı ve birliğine, peygamberlere, kutsal kitaplara, meleklerle, ahiret hayatına ve kazâ ve kadere iman” temel inanç esaslarıdır. Bu ilkelerin yorumlanmasında mezhepler arasında farklı yaklaşımlar olmakla birlikte dinin temelini oluşturan iman kavramı, peygamberin getirdiği dinî ilkelerin doğruluğuna inanmak ve bunları tasdik etmek olarak tanımlanmaktadır.¹ İslam düşüncesinde özellikle kelâmîda iman kavramı geniş bir şekilde tartışılmıştır. İmanın ne olduğu, artıp eksilmesinin imkânı, amellerin imandan bir cüz olup olmadığı ve imanın bilgi ile olan ilişkisi ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Ancak bu çalışmanın kapsamını aştığı için biz bu bunlara değinmek yerine iman ve inanç ilişkisini ele almakla yetineceğiz.

Arapça “e-m-n” kökünden türeyen iman kavramı inkâr ve yalanlamanın zıddı, bir kişinin söylediği sözü tasdik etmek, şeriatı kabul etmek, şüpheden uzak olmak, bir şeyin doğruluğu hususunda şüphe etmeden güvenmek, emniyette hissetmek anlamlarına gelmektedir.² İslam düşüncesinde imanın tasdik, ikrar, marifet ve amel kavramları bağlamında değişik tanımları yapılmıştır. Bu tanımlardan bazılarında iman kalbin tasdiki, bazılarında kalbin marifeti, bazılarında dilin ikrarı, bazılarında dil ile ikrar ve kalbin tasdiki, bazılarında ise kalbin tasdiki ve dilin ikrarı ile birlikte dinin rükünlerinin de yerine getirilmesi olarak ifade edilmiştir.³

İmanın ıstılahtaki bu tanımlarından bazılarını örnek vermek gerekirse Eş’arî (öl. 324/935-36), imanın Allah’ın birliğinin ve peygamberin Allah katından getirdiklerinin onaylanması olduğunu ifade etmiştir. Ona göre imanın aslı kalbin tasdikidir, dil ile ikrar ve amel imanın fûrûndandır.⁴ Bâkillânî (öl. 403/1013) de benzer bir şekilde imanı, Allah’ın kalp ile tasdik edilmesi olarak tanımlamıştır.⁵ Gazzâlî’ye (öl. 505/111) göre iman, kişinin kelime-i tevhîd sözünün anlamını bilmesi ve kalbi ile şüphe duymadan buna inanmasıdır.⁶ Kalbin bir eylemi olan iman, Ebû Hanîfe (öl. 150/767) ve İmam Mâtürîdî’ye (öl. 333/944) göre dil ile ikrar ve kalp ile tasdikten oluşmaktadır. Ancak burada dil ile ikrar imanın aslı bir unsur olarak değil, dinî hükümlerin uygulanabilmesi için bir gereklilik olarak görülmüştür.⁷ Neseî (öl. 508/1115)de dilin ikrarının ancak kalbin tasdiki ile birlikte imana delâlet ettiğini dile getirirken⁸; İbn Teymiyye (öl. 728/1328) dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve rükünlerin yerine getirilmesini de iman kavramının kapsamına dâhil etmektedir.⁹

Günlük yaşamda birbirlerinin yerine kolaylıkla kullanılmasına rağmen din psikologları iman ve inanç kavramlarını farklı anlamlarda kullanmaktadırlar. Allport bu iki kavram arasındaki farkı kesinlik ve duygu kavramları ile ifade etmektedir. Ona göre iman kavramı, inanç kavramından daha az kesinliğe sahiptir ve daha fazla risk içerir. Bununla birlikte iman kavramı, bünyesinde bireyin hayatına nüfuz eden derin bir duygu barındırmaktadır ki

¹ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/212.

² Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Kum: Edebü’l-Havza, 1405 h.), 13/21; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhîd Tercümesi*, nşr. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 6/5278.

³ İsmail Şık, “İman Olgusunun Mahiyeti ve Hakikati Üzerine Bir Değerlendirme”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 13/37 (Temmuz – Aralık 2010), 21-22.

⁴ Ebû’l-Feth eş-Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal* (Beyrut: Dârü’l-Mârifet, 1993), 1/114.

⁵ Ebû Bekr Bâkillânî, *Temhîdül-evâ’il ve telhîşu’d-delâ’il* (Beyrut: Müessesetü’l-Kütübî’s-Sekafiyye, 1987), 389.

⁶ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, çev. A. Faruk Meyan (İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.), 95.

⁷ Nu’mân b. Sâbit Ebû Hanîfe, “el-Fıkhü’l-ekber”, *İmâm-ı Âzam’ın Beş Eseri*, haz. Mustafa Öz (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 74; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İSAM, 2002), 570-573.

⁸ Ebû’l-Muîn en-Neseî, *Bahru’l-kelem*, çev. Ramazan Biçer (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010), 65, 73.

⁹ Ebû’l-Abbâs Takıyyüddîn İbn Teymiyye, *el-Akîdetü’l-Vâsıtiyye ve Şerhi*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Guraba Yayınları, ts.), 120-122.

çoğunlukla bu duygunun kaynağı dindir.¹⁰ Fowler'a göre de inançtan daha derin olan iman, bilinçdışı motivasyonlarla birlikte bilinçli inanç ve eylemleri de kapsamaktadır.¹¹

Kalbin bir eylemi olarak görülen imanın duygu, bilgi, davranış, inanç gibi farklı muhtevalara sahip bir kavram olması, üzerinde ittifak etmeyi güçleştirmiştir. İmanın gerek çok farklı boyutları içermesi gerekse de her bireyde farklı hissedilen öznel bir olgu olması onun üzerinde konuşmayı ya da ona dair bir ölçüm yapmayı güçleştirmektedir. Ancak imanın tasdik ettiği teolojik önermeler olarak ifade edilebilecek olan inanç; onun fikrî boyutunu, başka bir ifadeyle ölçülebilecek ya da öğretilenebilecek boyutunu oluşturmaktadır.¹² Türkçe sözlükte inancın tanımı "birine duyulan güven, inanılan şey, Tanrı ve dine inanma, itikat, bir düşünceye gönülden bağlı olma, akide"¹³ olarak geniş bir anlam yelpazesinde ortaya konurken, iman kavramının yalnız "inanç, güçlü inanç"¹⁴ olarak ifade edilmesini de iman kavramının tanımlanmasındaki bu zorluğa örnek göstermek mümkündür.

İnsanın düşünce ve fiillerini derinden etkileyen bir güce sahip olan imanın, fikrî manada tasdik edilmesi olan ve imandan önce geçilmesi gereken bir aşamayı ifade eden inanç kavramı,¹⁵ din felsefesi ve din psikolojisi başta olmak üzere sosyal bilimlerde çokça ele alınmıştır. Felsefede genellikle inancın doğru bilgi ile olan ilişkisi yani inancın epistemolojik değeri irdelenirken;¹⁶ psikolojide ise inancın bireyin duygu ve davranışlarına verdiği yöne dikkat çekilmiştir.¹⁷ Din eğitimi ise inancın teolojik temellerini, felsefi ve psikolojik boyutlarını dikkate alarak öğretime nasıl konu edilebileceği üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Din öğretimi, dinin temel prensipleri olan inanç ilkelerini teolojiden alırken; öğretime konu olan bu ilkelerin kime, hangi şartlarda ve nasıl öğretileneceğini ise eğitim bilimlerinin verilerinden faydalanarak yapmaktadır.¹⁸ Öğretime konu olan inancın, bireyin hayat serüveni boyunca devam eden zihinsel ve sosyal gelişimine paralel olarak değişip dönüştüğü düşünülmektedir. Bu bağlamda inanç gelişimini bir kuram olarak dile getiren Fowler, bireyin doğduğu andan itibaren çevresi ile kurduğu etkileşime ve zihinsel gelişime bağlı olarak inancının da değişip dönüştüğünü iddia etmektedir. Bu iddialarını desteklemek için de Piaget'nin zihinsel gelişim teorisi, Kohlberg'in ahlak gelişim teorisi ve Erikson'un psiko-sosyal gelişim teorisi başta olmak üzere çeşitli teori ve yaklaşımları bir araya getirerek yedi aşamalı bir inanç gelişim teorisi ortaya koymuştur. Bu teorisinde o, bebeklik dönemini kapsayan "ayrıştırılmamış inanç dönemi" hariç diğer basamaklar arasında dikey bir yolculuğun olduğunu, her basamağın bir önceki basamak üzerinde geliştiğini dile getirmiştir.¹⁹

Fowler'ın inanç gelişim teorisi çeşitli yönlerden eleştirilere maruz kalmakla birlikte inanç gelişimine dair ortaya koyduğu veriler göz ardı edilmemiştir.²⁰ Fowler'ın teorisi Streib

¹⁰ Gordon W. Allport, *The Individual and His Religion: A Psychological Interpretation* (New York: Macmillan Company, 1960), 123.

¹¹ James W. Fowler, "İman Bilincinin Evreleri", çev. Ali Ulvi Mehmedoğlu, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2000), 90.

¹² Mualla Selçuk, "Gençlik Çağı ve İnanç Olgusu", *Gençlik Dönemi ve Eğitimi-1 Tartışmalı İlimi Toplantılar*, Kolektif (İstanbul: İSAV, 2000), 334-335; Hanifi Özcan, *Epistemolojik Açından İman* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 92-93.

¹³ *Güncel Türkçe Sözlük*, "İnanç" (6 Temmuz 2022).

¹⁴ *Güncel Türkçe Sözlük*, "İman". (erişim)

¹⁵ Özcan, *Epistemolojik Açından İman*, 91-92.

¹⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma, 1999), 463; John Bishop, *Believing by Faith an Essay in the Epistemology and Ethics of Religious Belief* (New York: Oxford University Press, 2007), 53-62.

¹⁷ William James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev. İsmail Hakkı Yılmaz (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017), 82-87; Allport, *The Individual and His Religion: A Psychological Interpretation*, 135-141; Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003), 71-75.

¹⁸ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2002), 55-57.

¹⁹ Üzeyir Ok, "Bir Aktivite Sistemi Olarak İnanç: İnanç Gelişimine Sosyo-Kültürel Yaklaşım", *Din Bilimleri* 5/4 (2005), 115-118.

²⁰ Zeynep Kaya, *Türk Toplumunda İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2015), 100-106.

tarafından kişiler arası ilişkilerin ve psikodinamiklerin dinî gelişimin hem göstergeleri hem de destekçileri olduğu temeline dayandırılarak inanç gelişim basamakları yerine birikimli katmanlar olarak sembolize edilen dinî tarzlar biçiminde yeniden dizayn edilmiştir.²¹ İnanç gelişim teorisinin detayları ya da bu teoriye yöneltile eleştiriler bu çalışmanın kapsamı dışındadır.²² Bununla birlikte yedi yaşındaki bir çocuk ile kırk yaşındaki bir yetişkinin inanç esaslarını ya da dinî meseleleri aynı tarzda ele almadığı, dinî düşünce ve tasavvurlarının farklı olduğu kabul edilmektedir.²³ Dolayısıyla din öğretimi, bireyin içinde bulunduğu gelişim basamağının özelliklerini, ilgi ve ihtiyaçlarını dikkate almak durumundadır.²⁴

Araştırmamızın örneklemini oluşturan lise gençliğinin gelişimsel özelliklerine bakıldığında zihinsel olarak soyut düşünme, çok yönlü analiz yapma, tümdengelimli akıl yürütme, karmaşık ve ayrıntılı bilgi işleme becerilerine sahip oldukları görülmektedir.²⁵ Bu dönemde ergenlerin kendileri hakkında düşünmeye ve başkalarının kendileri ile ilgili düşüncelerini önemsemeye eğilimli oldukları bilinmektedir. Daha çok erken ergenlikte (10-13 yaş) görülen bu düşünme biçimi *ergen benmerkezciliği* olarak adlandırılmaktadır.²⁶

Zihinsel, fiziksel ve cinsel gelişimle ilişkili olarak ergenlik döneminde birey, kim olduğu sorusunun cevabını bulmaya çalışmaktadır. Kişilik gelişimini genetik ve çevresel faktörlerin etkileşimi ile hayat boyu süren bir süreç olarak gören Erikson'a göre ergenlik döneminin kritik görevi kimlik kazanmadır. Ancak bu dönemde kimlik kazanmanın karşısında yer alan rol karmaşası arasındaki krizin aşılması gerekir. Bireyin herhangi bir amaç ve değere bağlanmadaki ve gelecekteki rollerine hazırlanmadaki eksikliği ya da kayıtsızlığı olarak ifade edilen rol karmaşası, ergen bireyin gerek okul başarısını gerek de sosyal ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Kimlik kazanma-rol karmaşası krizinde zorlanan bireyler, yaşadıkları kafa karışıklığından ya arayışlarına bir süre ara vererek (moratoryum) ya da sorgulamadan geleneksel değerleri kabul ya da ret yolunu seçerek (ipotekli kimlik) bu krizden kurtulmaya çalışmaktadırlar.²⁷

Erikson'a göre kimliğin dört boyutundan biri²⁸ olan dine ilişkin bir arayış içindeki ergenin bu dönemde sağlıklı bir kimlik gelişim süreci yaşaması; bebeklikten itibaren ebeveynleri ile kurduğu ilişkinin güven verici ve destekleyici olması, özerkliği hususunda toplumsal desteğin sağlanması ve olumlu rol modellerin varlığı ile yakından ilişkilidir.²⁹ Ayrıca bireye sunulan din öğretiminin, onun gelişimsel ihtiyaçlarını cevaplar nitelikte ve sağlıklı kimlik gelişimi sürecini dinî değerlerle destekler zenginlikte olması da bu süreçte büyük önem arz etmektedir.³⁰

²¹ Heinz Streib, "Faith Development Theory Revisited: The Religious Styles Perspective", *The International Journal for the Psychology of Religion* 11/3, 150-153.

²² Geniş bilgi için bk. James W. Fowler, "Faith Development at 30: Naming the Challenges of Faith in a New Millennium", *Religious Education* 99/4 (2004), 405-421.

²³ Peker, *Din Psikolojisi*, 92-102; Aslıhan Atik, "Dini Gelişim Kuramlarına Din Eğitimi Bağlamında Genel Bir Bakış", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/3 (2015), 733-738.

²⁴ Recai Doğan – Cemal Tosun, *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi* (Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2002), 46-51.

²⁵ Jacquelynne Eccles vd., "Cognitive Development In Adolescence", *Handbook of Psychology*, ed. Irwin B. Weiner (New Jersey: John Wiley & Sons, 2003), 6/325-328; Demet Öngen, "Ergenlikte Zihinsel Gelişim", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 26/1 (1993), 290-299.

²⁶ Kathleen Stassen Berger, *The Developing Person Through Childhood and Adolescence* (New York: Worth Publishers, 8. Edition, 2008), 444-446; E.Nihal Ahioglu-Lindberg, "Piaget ve Ergenlikte Bilişsel Gelişim", *Kastamonu Eğitim Dergisi* 19/1 (2011), 8-9.

²⁷ Stassen Berger, *The Developing Person Through Childhood and Adolescence*, 472-473.

²⁸ Erikson'a göre kimliğin dört boyutu vardır. Bunlar; din, cinsiyet, politika ve meslektir. Detaylı bilgi için bk. Stassen Berger, *The Developing Person Through Childhood and Adolescence*, 473-477.

²⁹ Mustafa Koç vd., *Gelişim ve Öğrenme* (Ankara: Nobel, 2001), 61; İsa Ceylan, "Kişilik Gelişimi Din İlişkisi", *Din ve Bilim* 2/2, 59-60; Hasan Atak, "Kimlik Gelişimi ve Kimlik Biçimlenmesi: Kuramsal Bir Değerlendirme", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry* 3/1 (2001), 177-178.

³⁰ Mehmet Bahçekapılı, "Din ve Ahlak Eğitiminin Ergenlerin Kişilik Gelişimine Katkısı", *Değerler Eğitimi Dergisi* 9/22 (2011), 12-13.

1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Araştırmamızın temel problemi, bireyin dinî duygu ve davranışlarının yönlendiricisi konumunda olan inanç esaslarının lise öğrencileri tarafından benimsenme düzeylerinin ortaya konmasıdır. Bu temel amaç çerçevesinde inanç esaslarının içselleştirilmesi ya da reddedilmesinde rol oynayan faktörlerin tespit edilmesi, cinsiyet, aile dindarlığı, okul dışında din eğitimi alıp almama durumu, okuldaki din eğitiminden memnuniyet düzeyi gibi çeşitli değişkenlerle inanç esaslarının benimsenme düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi de araştırmanın alt problemleri olarak belirlenmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Lise öğrencileri özelinde yapılan alan araştırmaları incelendiğinde bu çalışmaların çoğunluğunun gençlerin dindarlık düzeyleri ile başka bir olgu arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar olduğu görülmektedir.³¹ Bu çalışmaların bazılarında kullanılan ölçme araçlarında inanç esaslarına ilişkin maddeler yer almasına karşın³² verilerin dindarlık toplam puanı üzerinden yapıldığı, inanç boyutuna özel bir analiz yapılmadığı görülmektedir. Ortaöğretim öğrencilerinin dinî inançları ya da iman esaslarına ilişkin düşüncelerini konu alan araştırmaların sayısı ise oldukça sınırlıdır. Akdemir tarafından nitel araştırma deseni ile gerçekleştirilen araştırmada lise öğrencilerinin İslam inanç esaslarına dair soruları incelenmiştir. Gençlerin zihinlerini kurcalayan itikadî meseleleri ortaya koyması bakımından değerli veriler sunulan çalışmada gençlerin inanç esaslarını benimseme durumlarına değinilmemektedir.³³ Mendeş tarafından yapılan yüksek lisans çalışmasında ise ortaöğretim öğrencilerinin inanç esaslarını algılayış biçimleri ve hayatlarına etkisi değerlendirilmiştir. Bu çalışmada gençlerin inanç algıları ile ilişkisi incelenen bağımsız değişkenlerin cinsiyet, yaşanan bölge ve dini inançları üzerinde başkalarının etkili olup olmaması ile sınırlı kaldığı, özellikle dinî kültürün aktarımında din eğitimi sürecinin değerlendirilmediği görülmektedir.³⁴ Gündoğar ve Yürgüç tarafından yapılan çalışma da ise deizm bağlamında Allah'a iman, kutsal kitaplara iman, peygamberlere ve ahiret gününe imana ilişkin öğrencilerin kabulleri değerlendirilmiştir.³⁵

Görüldüğü üzere inanç esaslarının tümünü kapsayacak ve dinî sosyalleşme sürecinin aktörlerinin gençlerin inanç algıları üzerindeki rollerini ortaya koyacak araştırmalara ihtiyaç vardır. Bu bağlamda araştırmamızda İslam inancının altı esasının gençler tarafından benimsenme düzeyi ve çeşitli değişkenlerle ilişkisi incelenerek din eğitimi açısından yorumlanmıştır. Son yıllarda sıkça gündeme getirilen dinî değerlerin yeni nesillere aktarılmasında yaşanan güçlükler dikkate alındığında araştırmamız başta okul ve aile olmak üzere din eğitiminin paydaşlarına yol gösterici veriler sunacaktır.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmamızda nicel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Nicel araştırmalarda genel olarak tarama modelleri ve deneme modelleri olarak iki model uygulanmaktadır. Tarama modellerinde olgu, olay ya da nesnelerin olduğu gibi yansıtılması hedeflenirken, deneysel

³¹ Örneğin bk. Yusuf Öztürk, *Ergenlerde Dindarlık İle Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi-Çarşamba Örneği* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017); Rukiye Sağır, *Ergenlerde Dindarlık, Özdenetim ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019); Adem Şahin, "Ergenlerde Dindarlık, Algılanan Anne-Baba Dindarlığı ve Çocuk Yetiştirme Tutumları Arasındaki İlişki", *Marife* 1(2007), 221-247.

³² Örneğin bk. Yusuf Kavun, *Ergenlerde Dindarlık ve İnsani Değerler* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016); Mehmet Emin Kalgı, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık İle Kişilik Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma (Şanlıurfa Örneği)* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020).

³³ Ayşe Betül Akdemir, "Ortaöğretim Öğrencilerinin İman Esaslarına İlişkin Görüşleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/75 (2020), 526-544.

³⁴ Necip Fazıl Mendeş, *Ortaöğretim Öğrencilerinin İnanç Esaslarını Algılayış Biçimleri (Tuzla Örneği)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi).

³⁵ Hamdi Gündoğar - Muhammet Sait Yürgüç, "Deizm Bağlamında Ortaöğretim Okullarında İnanç Algısı -Adıyaman Örneği-", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), 643-670.

modellerde değişkenler arasındaki nedensel ilişki laboratuvar ortamında ya da kontrollü ortamlarda test edilmektedir. Araştırmamızda, araştırmacının örneklem üzerinde herhangi bir müdahalede bulunmadan mevcut durumu olduğu gibi ortaya koymaya çalıştığı genel tarama modellerinden biri olan ilişkisel tarama modeli benimsenmiştir. İlişkisel tarama modelinde birden çok değişken arasındaki ilişkinin yönü belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu yöntemle tespit edilen lise gençlerinin inanç esaslarını benimseme düzeyleri, çeşitli değişkenlerle olan ilişkisi bakımından incelenmiştir.³⁶

Nicel araştırmalarda veriler anketler, ölçekler ya da testler kullanılarak toplanmaktadır. Araştırmamızda veriler yüz yüze uygulanan anket tekniği ile toplanmıştır. Anketler belirli bir konuyla ilgili bireylerin görüşleri, kabulleri, beklentileri, eğilimleri ve tercihlerini belirlemeye yönelik olarak hazırlanan ölçme araçlarıdır.³⁷ Araştırmamızda katılımcıların İslam inanç esaslarına yönelik tercihleri ölçülmeye çalışılmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

Araştırmanın hipotezlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Kız öğrencilerin İslam inanç esaslarını benimseme düzeyleri erkek öğrencilerden yüksektir.
2. İmam hatip lisesi öğrencilerinin dinî inanç düzeyleri diğer lise türlerinde eğitim gören öğrencilerden yüksektir.
3. Dinî değerlere önem verilen bir ailede yetişen gençlerin dinî inançları benimseme düzeyleri yüksektir.
4. Hoşgörülü ebeveynler tarafından yetiştirilen gençlerin inanç esaslarını benimseme düzeyleri baskıcı, ilgisiz ve tutarsız ebeveynler tarafından yetiştirilen gençlerden yüksektir.
5. Aile eğitim düzeyi arttıkça dinî inançları benimseme düzeyi düşmektedir.
6. Okul dışında din eğitimi alan, okulda aldığı din eğitiminin inançla ilgili sorularına cevap verdiğini düşünen gençlerin dinî inançları benimseme düzeyleri yüksektir.
7. Öğretmenlerin tutum ve davranışlarından olumlu yönde etkilenenlerin dinî inanç düzeyleri yüksektir.
8. Dinî bilgi seviyesi arttıkça inanç esaslarının benimseme düzeyi artmaktadır.

5. ARAŞTIRMANIN EVREN VE ÖRNEKLEMİ

Araştırmamızın evrenini ülkemizdeki liselerde eğitim gören tüm öğrenciler oluştururken, örneklemini ise 2020-2021 yılında Konya merkezinde eğitim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmada katılımcılar tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Örneklem büyüklüğü ankette yer alan madde sayısı esas alınarak hesaplanmıştır. Madde sayısının en az 30 katı bir örneklem hedeflenmiştir. 14 maddelik "İnanç Anketi" için 500 kişilik bir örneklem oluşturulmuştur. Lise öğrencileri arasında alt sınıflara nispetle dinî inançları ve tercihleri hususunda daha kararlı bir konumda oldukları düşünüldüğü için 12. sınıfta eğitim gören öğrencilerden oluşan 500 kişiden form toplanmasına karşın, hatalı ve eksik kodlamalar çıkartıldığında geriye kalan 406 kişilik veri seti değerlendirmeye alınmıştır.

6. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI VE VERİLERİN ANALİZİ

Katılımcıların İslam inanç esaslarını benimseme durumları hakkında bilgi toplamak amacıyla 14 maddeden oluşan bir anket hazırlanmıştır. Anket hazırlanırken imanın altı esasına birden değinilmeye çalışılmıştır. Anket maddelerinin yazımı sırasında Aydın tarafından hazırlanan "Dini İnanç Envanteri" incelenmiş, daha sonra bu çalışma esas alınarak

³⁶ Ali Şimşek, "Araştırma Modelleri", *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, ed. Ali Şimşek (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2018), 91-92.

³⁷ Jale Balaban Salı, "Verilerin Toplanması", *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, ed. Ali Şimşek (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2018), 136.

maddeler yazılmıştır.³⁸ Bu envanterdeki bazı maddeler olduğu gibi alınırken, bazıları ise araştırma evrenimizi oluşturan lise öğrencilerinin özellikleri dikkate alınarak revize edilmiştir.

Öğrencilerle gerçekleştirilen araştırmada 406 kişiye uygulanan inanç anketi ve kişisel bilgi formu verileri SPSS programı ile analiz edilmiştir. Frekans dağılımlarının yanı sıra ikili değişkenler Mann-Whitney U testi, çoklu değişkenler ise Kruskal Wallis testi ile değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara aşağıda yer verilmiştir.

7. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

7.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

İslam inanç esaslarını ifade eden 14 maddelik inanç anketi 406 kişilik araştırma grubuna uygulanmıştır. 406 kişilik örneklemin %58,4'ü kız öğrencilerden ve %41,6'sı ise erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Eğitim gördükleri okul türlerine göre tasnif edildiğinde 221 kişi ile genel ortaöğretim kurumları (Anadolu Lisesi, Fen Lisesi, Sosyal Bilimler Lisesi ve Özel Anadolu/Fen Liseleri) ilk sırada yer alırken, 122 kişi ile Meslek Liseleri ikinci sırada yer almaktadır. Diğer ortaöğretim kurumlarına göre daha fazla dinî öğretimin yapıldığı İmam Hatip Liseleri de 63 kişi ile örnekleimde temsil edilmektedir. İnanç esaslarının benimsenme düzeyi açısından imam hatip liselerinde eğitim gören öğrenciler ile diğer ortaöğretim kurumlarında eğitim gören öğrenciler arasında farklılık olacağı düşünülmektedir. Kimlik gelişimi açısından diğer sınıflardaki öğrencilerden daha kararlı bir konumda oldukları düşünülen 12. sınıf öğrencileri ile gerçekleştirilen çalışmanın, katılımcıların cinsiyet ve okul türü özelliklerini gösteren tablosu aşağıda yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyet ve Okul Türüne Göre Dağılımları

Değişkenler	Grup	N	%
Cinsiyet	Kız	237	58.4
	Erkek	269	41.6
	Toplam	406	100
Okul Türü	Genel Ortaöğretim	221	54.5
	AİHL/İmam Hatip Lisesi	63	15.5
	Mesleki Ortaöğretim	122	30
	Toplam	406	100

Bireyin ilk eğitim kurumu olan ailenin, dindarlık ve dinî değerler üzerinde en güçlü etkiye sahip olduğu birçok çalışmada ifade edilmektedir. Bireyin ilk sosyalleşme kurumu aile, ilk rol modelleri ise ebeveynler olmaktadır. Aile aynı zamanda bilinçli ya da bilinçsiz olsun bireyin ilk eğitim kurumudur. Özellikle çocukluk döneminde davranışları taklit edilen ebeveynler, bireyin din algısı ve dindarlığı üzerinde önemli rol oynamaktadırlar.³⁹ Bu sebeple çalışmamızda öğrencilerin içinde yetiştikleri ailelerin eğitim düzeylerinin, ebeveynlik tutumlarının, dinî değerlerin aile için önem derecesinin araştırma sonuçlarında anlamlı bir fark yaratması beklenmektedir.

³⁸ Ali Rıza Aydın, *Dini İnkârın Psiko-sosyal Nedenleri* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 241-243.

³⁹ Sümeyra Bilecik, "Anne-Baba Tutumlarının Bireyin Din Algısına Etkileri", *Değerler Eğitimi Dergisi* 15/33 (2017), 27-28; Abdurrahman Kurt, "Dindarlığı Etkileyen Faktörler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009), 3-4; Peker, *Din Psikolojisi*, 77; Darren Sherkat, "Religious socialization; Sources of Influence and Influences of Agency", *Handbook of the Sociology of Religion*, ed. Michele Dillon (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 156; Hasibe Aslıhan Özkarpuçcu, *Konya İlgün İlçe Merkezindeki Ortaöğretim Gençliğinin Din Algısı ve Dini Yaşayışları* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 73.

Katılımcıların %41,9'nun annesi ilköğretim mezunu iken, ortaokul mezunu olanların oranı %21,4, lise mezunu olanların oranı %20,4 ve fakülte mezunu olanların oranı ise %14,3'tür. Okur-yazar olmayan veya yüksek lisans/doktora mezunu olanların oranı ise oldukça düşüktür. Baba eğitim durumunda da benzer şekilde en yüksek oranla ilköğretim mezunları %28,6 ilk sırada yer almaktadır. Ancak ilköğretim mezunu anne sayısı 170 iken, ilköğretim mezunu baba sayısı 116'ya düşmektedir. Ortaokul ve lise mezunu babaların oranları birbirine oldukça yakınken, fakülte mezunu olan baba sayısı (N=100), aynı kategorideki anne sayısının yaklaşık (N=58) iki katıdır.

İnanç esaslarının benimsenmesinde, dinî değerlere önem verilen bir ailede yetişen bireyler ile dinî değerlerin önemsenmediği bir ailede yetişen bireyler arasındaki farkı görmek amacıyla sorduğumuz "Aileniz için dinî değerler önemli midir" sorusuna %92,4 (N=375) gibi yüksek bir oranla ailede dinî değerlere önem verildiği ifade edilmektedir. Katılımcıların yalnız %0,7'si (N=3) aileleri için dinî değerlerin önemli olmadığını ifade ederken, %6,9'u (N=28) ise kısmen önemli olduğunu ifade etmiştir.

Anne babalarının ebeveynlik tutumlarının, ergenlerin din algıları ve dindarlıkları üzerinde etkili olduğu düşünüldüğü için katılımcılardan yetiştikleri aile ortamını en iyi betimleyen ifadeyi seçmeleri istenmiştir. Verilen yanıtlara göre katılımcıların %62,1'i (N=252) aile ortamlarını hoşgörülü ve güven verici, %14,8'i (N=60) otoriter ve %11,8'i (N=48) ise aşırı koruyucu olarak nitelendirmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Anne-Baba Tutumları

Değişken	Grup	N	%
Aile Ortamı Ebeveyn Tutumu	Otoriter/Baskıcı	60	14,8
	Hoşgörülü ve Güven Verici	252	62,1
	Aşırı Koruyucu	48	11,8
	İlgisiz	8	2,0
	Tutarsız/Kararsız	12	3,0
	Serbest/Aşırı İzin Verici	11	2,7
	Mükemmeliyetçi	11	2,7
	Reddedici	4	1,0
	Toplam	406	100

Bireyin dinî bilgi durumu ve aldığı din eğitimi bireyin bilgi boyutu başta olmak üzere dindarlığın davranış, duygu ve inanç boyutlarını da etkileyen önemli bir faktördür. Çalışmamızda öğrencilerin inanç esaslarını benimseme düzeyleri ile okul dışında din eğitimi alıp/almama durumları, dinî bilgi düzeyleri, okulda alınan din eğitiminden ve ders kitaplarından memnuniyet düzeyleri, öğretmenlerin tutum ve davranışlarından etkilenme biçimleri arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılmıştır.

Katılımcıların okul dışında din eğitimi alıp almadıkları sorusuna verilen yanıtlar incelenmiştir. Buna göre katılımcıların %89,4'ü (N=363) cami, Kur'an kursu, vakıf ya da dernek gibi farklı ortamlarda din eğitimi almıştır. Okul dışında din eğitimi almayanlar %10,6 (N=43) gibi oldukça düşük bir orandadır. Günümüzde örgün din eğitimi dışında gençlerin din eğitimi imkânları oldukça geniştir. Özellikle dindar aileler çocukluk döneminden başlamak üzere okul dışında da din eğitimi veren özel ya da devlet kurumlardan yararlanmaktadır. Katılımcıların okul dışında din eğitimi aldıkları kurumların başında %61,8 ile Kur'an kursları, %40,1'lik bir oranla camiler ve %22,4 ile aileleri gelmektedir. Okul dışında din eğitimi alan bireylerin, almayan bireylere göre dine karşı daha olumlu bir tutum

geliştirmeleri beklenmektedir. Ancak bireyin gerek okulda gerekse okul dışında aldığı eğitimden memnun olması ve bu eğitimin ergenlik dönemi dinî şüphe ve tereddütlerinin giderilmesine katkı sunması önemlidir. Katılımcılara yönelttiğimiz “Okulda verilen din eğitimi ve DKAB ders kitapları inançla ilgili sorularınıza yanıt vermekte midir?” sorularına verilen cevaplar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların İnançla İlgili Sorularına Cevap Vermede Din Eğitimi ve Ders Kitaplarının Durumu

Değişkenler	Grup	N	%
Okulda Verilen Din Eğitiminin İnançla İlgili Sorulara Yanıt Verme Durumu	Hayır	57	14
	Kısmen	223	54,9
	Evet	126	31
	Toplam	406	100
DKAB Ders Kitaplarının İnançla İlgili Sorulara Yanıt Verme Durumu	Hayır	97	23,9
	Kısmen	227	55,9
	Evet	82	20,2
	Toplam	406	100

Katılımcıların yarısından fazlası hem okulda verilen din eğitiminin hem de DKAB ders kitaplarının itikadî konulardaki sorularına kısmen cevap verdiğini belirtmiştir. Aldığı din eğitiminin aklındaki sorulara cevap olduğunu düşünenlerin oranı %31 iken ders kitaplarında bu oran %20,2 olarak tespit edilmiştir.

Din eğitiminde öğrenci ile birlikte en önemli rolü üstlenen öğretmenlerin tutum ve davranışlarının öğrencilerin dine karşı geliştirdikleri tutum ve davranışlar üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Öğretmen ve öğrenci arasında sevgi ve saygıya dayanan olumlu bir ilişkinin tesis edilmesi din eğitiminin hedeflerine ulaşmasında önemli bir etkidir. Disiplin ve anlayış arasında denge kuran öğretmenlik tarzı, olumlu sınıf ikliminin tesis edilmesi ve verimliliğin artmasını sağlamaktadır.⁴⁰ Bu sebeple katılımcılara “Şimdiye kadar karşınıza çıkan din dersi öğretmenlerinin tutum ve davranışları sizin dinî değerlere karşı tutumunuzu hangi yönde etkilemiştir?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların %54,4’ü (N=221) olumlu yönde etkilendiklerini ifade ederken, %9,6’sı (N=39) olumsuz yönde etkilendiklerini, %36’sı (N=146) ise herhangi bir şekilde etkilenmediklerini ifade etmişlerdir.

Katılımcıların dinî bilgi durumları ile dinî inançları benimseme düzeyleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığını tespit etmek amacıyla dinî bilgi durumlarını ve Kur’an’ın içeriği hakkındaki bilgi düzeylerini değerlendirmeleri istenmiştir. Bu iki soruya verilen yanıtlar birlikte değerlendirildiğinde yaklaşık %60 düzeyinde kısmen bilgi sahibi olduğu ve %30 civarında yeterli bilgi sahibi olduğu kanaatine varılmıştır.

Tablo 4. Katılımcıların Dinî bilgi Düzeyleri

Değişkenler	Grup	N	%
Dinî Bilgi Durumu	Yetersiz	16	3,9
	Kısmen	254	62,6
	Yeterli	136	33,5

⁴⁰ Nurullah Aydeniz, “Öğretmen-Öğrenci İlişkisi Açısından Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi”, *Edebali İslamiyat Dergisi* 4/1 (2020), 226-230.

	Toplam	406	100
Kur'an'ın İçeriği Hakkında Bilgi Durumu	Yetersiz	23	5,7
	Kısmen	257	63,3
	Yeterli	126	31
	Toplam	406	100

7.2. Allah İnancı ile İlgili Bulgular

İslam inanç esaslarının temelini oluşturan Allah inancını ölçmeye yönelik katılımcıların görüşlerine sunulan anket maddelerini “Allah'ın yaratıcılığı” ile “evren ve insanla olan ilişkileri” şeklinde sınıflandırmamız mümkündür. Bu maddelere ilişkin bulgular da bu şekilde tasnif edilerek yorumlanmıştır.

Tablo 5. Allah İnancı ile İlgili Anket Sorularına Verilen Yanıtlar

Maddeler	Grup	N	%
Allah'ın Tüm Varlığı Yarattığına İnanıyorum.	Kesinlikle Katılmıyorum/Katılmıyorum	8	4,5
	Kararsızım	9	2,2
	Kesinlikle Katılıyorum/Katılıyorum	379	93,3
	Toplam	406	100
Allah'ın, Dualarımızı Duyup Karşılık Vereceğine İnanıyorum.	Kesinlikle Katılmıyorum/Katılmıyorum	22	5,4
	Kararsızım	18	4,4
	Kesinlikle Katılıyorum/Katılıyorum	366	90,1
	Toplam	406	100
Allah'ın Her Zaman ve Her Yerde Bizi Görüp Gözettiğine İnanıyorum.	Kesinlikle Katılmıyorum/Katılmıyorum	17	4,2
	Kararsızım	19	4,7
	Kesinlikle Katılıyorum/Katılıyorum	370	91,2
	Toplam	406	100

Allah'ın yaratıcılığına iman ile ilgili olarak katılımcıların değerlendirmesine sunulan “Allah'ın tüm varlığı yarattığına inanıyorum.” ifadesine %93,3 oranında olumlu yanıt verilirken; katılımcıların %4,5 oranında varlığın yaratıcısı olarak Allah'ı kabul etmedikleri ve %2,2'lik bir kesimin de kararsız olduğu tespit edilmiştir. İmamoğlu-Ferşadoğlu tarafından Yalova ili özelinde ortaöğretim öğrencileri ile yapılan çalışmada, Allah'a inananların oranı %92,1 olarak tespit edilmiştir.⁴¹ Gündoğar ve Yürgüç tarafından yapılan çalışmada ise mantıklı bir delile dayanarak ya da dayanmayarak ve bazı tereddütlere sahip olmakla beraber Allah'a iman edenlerin oranı %95 olarak tespit edilmiştir.⁴² Dikkat edildiğinde araştırmamızda tespit edilen Allah'ın varlığına inananların oranının İmamoğlu ve Ferşadoğlu tarafından yapılan çalışmadaki Allah'a inandığını ifade edenlere oldukça yakın olduğu görülmektedir. Aradaki %1'lik farkın bizim araştırmamızın muhafazakârlığı ile bilinen bir il olan Konya'da yapılmış olması ile açıklamak mümkündür. Gündoğar ve Yürgüç tarafından yapılan çalışmada ise Allah'ın varlığına inanmakla birlikte bu hususta çözemediği meseleleri olan katılımcıların %27 gibi oldukça yüksek bir oranda olması ve Allah inancına yönelik farklı bir tasnif yapılması çalışmamızla detaylı bir karşılaştırma yapmayı güçleştirmektedir.

⁴¹ Abdulvahit İmamoğlu – Saliha Ferşadoğlu, “Psikolojik Açıdan Ergenlerde Dini Tutum ve Davranışların Tahlili”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2013), 26.

⁴² Gündoğar – Yürgüç, “Deizm Bağlamında Ortaöğretim Okullarında İnanç Algısı (Adıyaman Örneği)”, 654.

Bununla birlikte bu çalışmada Allah'ın varlığına inananların %95'lik oranı da bizim çalışmamızdaki %93,3'lük orana yakındır.

Varlığın Allah tarafından yaratıldığına inanmayan 18 kişinin cinsiyete göre dağılımına bakıldığında 7'sinin kız, 11'inin erkek olduğu görülmektedir. Okul türlerine göre karşılaştırıldığında ise inanmayan 18 kişinin 3'ünün imam hatip lisesi öğrencisi olduğu, 4'ünün meslek lisesi öğrencisi olduğu, 9'unun Anadolu lisesi öğrencisi ve 2'sinin ise özel lise öğrencisi olduğu görülmektedir. Kararsız kalan 9 kişinin de 3'ü kız iken 6'sı erkektir. Kararsızların 1'i imam hatip lisesinde eğitim görmekteyken, 3'ü meslek liselerinde, 4'ü Anadolu liselerinde ve 1'i ise özel lisede eğitim görmektedir. Erkeklerin kızlardan ve Anadolu lisesi öğrencilerinin diğer liselerde eğitim gören öğrencilerden Allah'a inanmama ve kararsız kalma oranlarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Katılımcıların Tanrı ve evren ilişkisine dair inançlarını ölçmeye yönelik anketimize eklediğimiz "Allah'ın, dualarımızı duyup karşılık vereceğine inanıyorum." ifadesine verilen yanıtlar değerlendirildiğinde Allah'ın dualara karşılık vereceğine inanmayanların oranı %5,4, kararsızların oranı ise %4,4'e çıkmaktadır. Katılımcıların %90,1'i ise Allah'ın, dualarına karşılık vereceğine inanmaktadır. Bu sonuçlara göre katılımcıların %2,2'si varlığın yaratıcısı olarak Allah'a inanmakla birlikte dualarının Allah tarafından duyulup karşılık verileceğine inanmamaktadır.

İslam inancına göre Allah, yarattığı varlıklarla ilgili olmasının yanı sıra varlıklar arasında özel bir konum verdiği insanla da yakından ilgilenmektedir. Kur'an'ın birçok ayetinde insanın boş yere yaratılmadığı, yüklendiği bir emaneti/sorumluluğu olduğu ifade edilmiştir.⁴³ Her zaman ve her yerde Allah tarafından görülüp gözetildiklerine inananların oranı %91,2 iken, inanmayanların oranı %4,2 ve kararsızların oranı ise %4,7'dir. Görüldüğü üzere Allah'ın yaratıcılığına inanmakla birlikte, hayatına müdahil olduğuna dair şüpheleri olan ya da Allah'ın varlığını hayatında hissedemeyen yaklaşık %3'lük bir kesim mevcuttur.

Tablo 6. Cinsiyet ile "Allah'ın Tüm Varlığı Yarattığına İnanıyorum." Maddesine Verilen Yanıtlar Arasındaki İlişkiye Gösteren Çapraz Tablo Sonuçları

		"Allah'ın Tüm Varlığı Yarattığına İnanıyorum."						
		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam	
Cinsiyetiniz	Kız	N 4	3	3	35	192	237	
		% 1,7%	1,3%	1,3%	14,8%	81,0%	100,0%	
	Erkek	N 8	3	6	19	133	169	
		% 4,7%	1,8%	3,6%	11,2%	78,7%	100,0%	
Toplam	N 12	6	9	54	325	406		
	% 3,0%	1,5%	2,2%	13,3%	80,0%	100,0%		

Cinsiyet ile ankette yer alan "Allah'ın tüm varlığı yarattığına inanıyorum." maddesine verilen yanıtlar arasındaki ilişkiye bakıldığında 237 kız öğrenciden %3'ü (N=7) bu önermeye katılmıyorken, %1,3'ü (N=3) kararsız olduğunu ve %95,7'si (N= 227) ise Allah'ın tüm varlığı yarattığına inandığını belirtmektedir. 169 erkek öğrencilerin %6,5'i (N=11) Allah'ın tüm varlığı yarattığına inanmadığını ifade ederken, %3,6'sı (N=6) kararsız olduğunu ve %90'ı (N=152) ise bu önermeye katıldığını ifade etmektedir. Kız öğrencilerin, Allah inancı ile ilgili hazırlanan her bir maddeden aldıkları ortalama puanların erkek öğrencilerden daha yüksek

⁴³ Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli, çev. Elmalılı Hamdi Yazır (İstanbul: Huzur Yayınevi, 1994), ez-Zâriyât 51/56; el-Mü'minûn 23/115; el- Kiyâmet 75/36.

olduğu, özellikle “Allah’ın her an her yerde bizi görüp gözettiğine inanıyorum.” ifadesinde aradaki farkın Mann-Whitney U testi sonucuna göre anlamlı olduğu ($z=-3,024$ ve $p=0,021$) tespit edilmiştir. Allah inancı ile ilgili maddelerden alınan puan ortalaması en yüksek olan imam hatip lisesi öğrencileri olmakla birlikte okul türlerine göre anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

“Allah’ın her an her yerde bizi görüp gözettiğine inanıyorum.” maddesine verilen yanıtlar Mann-Whitney U testi ile sınılandığında, annesi ilkökul mezunu olanlar ile fakülte mezunu olanlar arasında anlamlı bir fark olduğu ($z=-2,197$ ve $p=0,028$) tespit edilmiştir. Baba eğitim durumunun Allah inancı hususunda anlamlı bir fark yaratmadığı tespit edilmiştir. Bu durumu ebeveynler arasında annenin babaya nispetle dinî inançlar hususunda çocuklar üzerinde daha etkili olduğu şeklinde yorumlamak mümkündür. Amerika’da yapılan bir araştırma da annenin babaya göre dindarlık konusunda daha etkili olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁴

Mann-Whitney U ve Kruskal Wallis testleri ile yapılan analizlerde aile için dinî değerlerin önemli olup olmamasının, okul dışında din eğitimi alıp almamanın, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin dinî değerler üzerindeki etkisinin, Allah inancı ile ilgili maddeler üzerinde anlamlı fark oluşturan etkenler olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın ebeveynlik tarzları ile Allah inancı maddelerine verilen yanıtlar arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Okulda verilen din eğitiminin inançla ilgili zihni meşgul eden sorulara cevap verdiğini belirten katılımcıların Allah inancı maddelerinden aldıkları ortalamalar “kısmen cevap vermektedir” ya da “cevap verememektedir” diyen gruplardan yüksek olmasına rağmen aradaki fark istatistiksel olarak anlamlı düzeye erişememiştir.

Dinî bilgi seviyesi ile Allah’ın evrenin yaratıcısı olduğuna inanma arasında anlamlı bir ilişki bulunmazken ($X^2=0,690$ ve $p=0,708$), Allah’ın dualara karşılık vereceğine olan inanç arasında anlamlı bir ilişki ($X^2=8,604$ ve $p=0,014$) tespit edilmiştir. Mann-Whitney U testi ile yapılan ikili karşılaştırmalarda, farkın dinî bilgi seviyesini yetersiz bulanlar ($\bar{X}=4,00$) ile dinî bilgi seviyesini kısmen yeterli bulanlardan ($\bar{X}=4,65$) kaynaklandığı anlaşılmıştır. Dinî bilgi seviyesini yeterli bulanların ortalamaları ise ($\bar{X}=4,40$), kısmen yeterli bulanlardan düşük kalmıştır.

7.3. Ahiret İnancı ile İlgili Bulgular

“Öldükten sonra tekrar dirileceğime ve ahirette sonsuz bir yaşam süreceğime inanıyorum.” diyenlerin oranı %83,5 iken, inanmayanların oranı %6,9 ve kararsızların oranı %9,6 olarak tespit edilmiştir. Kız öğrencilerde ahirete inanma oranı %85 iken, erkek öğrencilerde bu oran %80’dir. Beden ölürken ruhun ölümsüz olduğuna inanmakta zorlandığını belirtenlerin oranının %11,4 ve bu konuda kararsız kalanların oranının %16,5 gibi oldukça yüksek bir düzeyde olması, gençlerin ahirete imanın detayları konusunda bir zihin karışıklığı yaşadıklarını göstermektedir.

Ahirete iman ile ilgili benzer bir sonuç Özkarpuzcu tarafından Konya’nın Ilgın İlçesi’ndeki ortaöğretim öğrencilerinin din algısı üzerine yapılan araştırmada da görülmektedir. Bu araştırmaya katılan öğrencilerin %97,6’sı “Öldükten sonra dirileceğime ve ahiret gününün varlığına inanıyorum.” ifadesine katıldığını ifade etmesine rağmen, “İnsanın cenneti de cehennemi de bu dünyadadır, ölünce her şey biter.” ifadesine katılmadığını belirtenlerin oranı %68’e düşmektedir.⁴⁵ Görüldüğü gibi bu araştırmanın sonuçlarına göre de ahiret inancı ile ilgili gençlerin ifadeleri arasında çelişkiler olduğu ve zihin karışıklığı yaşadıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca Akdemir tarafından gerçekleştirilen nitel araştırmada da belirtildiği üzere ortaöğretim öğrencileri ahiret inancı ile ilgili çok fazla bilinmezliğin

⁴⁴ Ryan T. Cragun vd., “Religious/Secular Distance: How Far Apart Are Teenagers and Their Parents?” *Psychology of Religion and Spirituality* 10/3 (2018), 288-295.

⁴⁵ Özkarpuzcu, *Konya Ilgın İlçe Merkezindeki Ortaöğretim Gençliğinin Din Algısı ve Dini Yaşayışları*, 174-175.

olduğunu düşünmekte, sonsuzluğu anlamlandırmakta zorlanmaktadırlar.⁴⁶ Öner tarafından yapılan çalışmada ise ergenlik dönemi dinî sorgulamalarının yarısından çoğunu (%55) oluşturan inançla ilgili meselelerin başında ahiretle ilgili konuların geldiği tespit edilmiştir.⁴⁷

Tablo 7. Ahirete İman ile İlgili Anket Sorularına Verilen Yanıtlar

Maddeler	Grup	N	%
Öldükten Sonra Tekrar Dirileceğimize ve Ahirette Sonsuz Bir Yaşam Süreceğimize Dair Güçlü Bir İnanca Sahibim.	Kesinlikle Katılmıyorum/Katılmıyorum	28	6,9
	Kararsızım	39	9,6
	Kesinlikle Katılıyorum/Katılıyorum	336	83,5
	Toplam	406	100
Beden Yok Olurken Ruhun Ölümsüz Bir Şekilde Devam Ettiğine İnanmakta Zorlanıyorum.	Kesinlikle Katılmıyorum/Katılmıyorum	293	72,2
	Kararsızım	67	16,5
	Kesinlikle Katılıyorum/Katılıyorum	46	11,4
	Toplam	406	100

Ölümden sonraki yaşamın varlığına inanmayan öğrencilerin okul bazındaki dağılımlarına baktığımızda; 28 öğrenciden 2'si özel liselerde, 4'ü imam hatip lisesinde, 10'u Anadolu lisesinde ve 12'si ise meslek lisesinde eğitim görmektedir. Beden yok olurken ruhun ölümsüzlüğüne inanmakta zorlandığını belirten öğrencilerin okul türlerine göre dağılımına bakıldığında ise örnekleme en fazla temsil edilen Anadolu liseleri ile meslek liseleri ve imam hatip liseleri arasında belirgin bir fark olmadığı görülmektedir. Ruhun ölümsüzlüğüne inanmakta zorlandığını belirten 46 öğrencinin 1'i fen lisesinde, 5'i özel liselerde, 11'i imam hatip lisesinde, 17'si Anadolu lisesinde ve 12'si ise meslek liselerinde eğitim görmektedir. Bu öğrencilerin temsil ettikleri okul türleri içerisindeki yüzdelere bakıldığında imam hatip liselerinde %17, fen ve Anadolu liselerinde %11, meslek liselerinde %9 ve özel liselerde %7 olarak saptanmıştır. Diğer ortaöğretim kurumlarına nispetle daha fazla din öğretimi yapılan kurumlar olan imam hatip liselerinde eğitim gören öğrencilerin ruhun ölümsüzlüğü ile ilgili daha fazla sorgulayıcı oldukları görülmektedir. Bu durumda imam hatip lisesi öğrencilerinin Allah tasavvuru konusunda daha bilinçli olmalarının ve bu sebeple Allah'ın ebedî olma sıfatını Allah dışında başka bir varlığa atfetmek istememelerinin ya da ruhun mahiyeti ve ölümden sonraki durumuna ilişkin İslam mezhepleri tarafından yapılan farklı yorumlardan⁴⁸ haberdar olmalarının etkili olabileceği düşünülmektedir.

Ahiret inancına yönelik verilen yanıtlar birlikte değerlendirildiğinde, kız öğrencilerin ahiret inancı maddelerinden elde ettikleri ortalamaları erkek öğrencilerden yüksek olmakla birlikte aradaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Ayrıca okul türlerine göre de "Öldükten sonra tekrar dirileceğimize ve ahirette sonsuz bir yaşam süreceğimize dair güçlü bir inanca sahibim." maddesine verdikleri yanıtlar arasında anlamlı fark olmadığı Kruskal Wallis testi sonucu ile ($X^2=5,905$, $sd=4$, $p=0,206$) anlaşılmaktadır. Ancak "Beden yok olurken ruhun ölümsüz bir şekilde devam ettiğine inanmakta zorlanıyorum." maddesine verilen yanıtların okul türlerine göre anlamlı olduğu ($X^2=11,719$, $sd=4$, $p=0,20$) ve farkın imam hatip lisesi ($\bar{X}=1,94$) ile meslek lisesinden ($\bar{X}=2,17$) kaynaklandığı tespit edilmiştir.

⁴⁶ Akdemir, "Ortaöğretim Öğrencilerinin İman Esaslarına İlişkin Görüşleri", 541.

⁴⁷ Hasibe Öner, *Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Sorgulamalar: Lise Öğrencileri Üzerinde Nitel Bir Araştırma* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 49.

⁴⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Ruh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 35/187-192.

7.4. Peygamber İnanıcı ile İlgili Bulgular

Allah'ın insanlara doğru yolu göstermek için peygamberler gönderdiğine inananların oranı %87,9 ve inanmayanların oranı %8,2 olarak tespit edilmiştir. Peygamberlerin insanlar için güzel örnekler olduğunu düşünenlerin oranı %89,9'tür. Bu durumda yaklaşık %2'lik bir kesim peygamberlerin Allah tarafından görevlendirildiklerine inanmıyor ya da bu konuda kararsız olmasına rağmen peygamberlerin insanlar için iyi örnekler olduğunu düşünmektedir. Gündoğar ve Yürgüç tarafından yapılan araştırmada peygamberlerin Allah'tan aldıkları vahiyleri peygamberlere ileten, iyi örnekler olduğuna inananların oranı %92,2 olarak tespit edilmiştir. Bu çalışmada peygamberlere inananların oranı bizim çalışmamızdan yaklaşık %4 oranında yüksek bulunmuştur. Bu durumu, araştırmanın yapıldığı bölgelerin farklılığı ya da araştırma sorularının farklılığı ile açıklamak mümkündür. Zira bizim iki maddede ele aldığımız düşünce bu çalışmada peygamberlerin Allah'tan aldıkları vahiyleri insanlara ileten, iyi örnekler oldukları şeklinde birleştirilerek tek maddede ölçülmüştür.⁴⁹

Tablo 8. Peygamberlere İman ile İlgili Anket Sorularına Verilen Yanıtlar

Maddeler	Grup	N	%
Allah'ın İnsanlara Doğru Yolu Göstermek İçin Peygamberleri Görevlendirdiğini Düşünüyorum.	Kesinlikle Katılmıyorum/Katılmıyorum	43	8,2
	Kararsızım	16	3,9
	Kesinlikle Katılıyorum/Katılıyorum	357	87,9
	Toplam	406	100
Peygamberlerin İnsanlar İçin Güzel Örnekler Olduğunu Düşünüyorum	Kesinlikle Katılmıyorum/Katılmıyorum	21	5,2
	Kararsızım	20	4,9
	Kesinlikle Katılıyorum/Katılıyorum	365	89,9
	Toplam	406	100

Allah'ın insanlara rehberlik etmeleri için peygamberleri görevlendirdiğine inanmayanların (N=43) okul türlerine göre dağılımına bakıldığında %42'lik bir temsil ile ilk sırada meslek liselerinin yer aldığını, bunu %36'lık bir oranla Anadolu liselerinin takip ettiğini, imam hatip liselerinin ise %15'lik bir oranla son sırada bulunduğu görmekteyiz. Araştırmaya katılan 237 kız öğrenciden %7'si (N=18) ve 169 erkek öğrenciden ise %8'i (N=15) peygamberlerin Allah tarafından görevlendirilen rehberler olduklarına inanmadıklarını ifade etmektedirler.

Peygamber inancı ile ilgili maddelere verilen yanıtlar incelendiğinde cinsiyet ve okul türü değişkenlerinin bir etkisi görülmemektedir. Buna karşın okul dışında din eğitimi alma, din dersi öğretmenlerinin tutum ve davranışlarından etkilenme değişkenlerinin anlamlı fark yarattığı tespit edilmiştir. Okul dışında din eğitimi alanların peygamber inancı madde ortalamaları, almayanlara göre daha yüksektir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin tutum ve davranışlarının, dinî değerlere karşı tutumlarına olumsuz etki ettiğini belirten katılımcıların madde ortalamalarının düşük olduğu tespit edilmiştir.

7.5. Kutsal Kitap İnanıcı ile İlgili Bulgular

Dinin temel kaynağı kutsal kitaptır. Bir Müslüman için Allah'ın mesajlarını içeren Kur'an, bireyin hayatına yön veren ilkeler, emir ve yasaklar içermektedir. Bu yönüyle o, kişinin yaşantısının rehberidir. Müslüman bireylerden Kur'an'ı okumaları, anlamaları ve ondaki emir ve ilkeler doğrultusunda bir yaşam sürmeleri beklenmektedir. Ancak öncelikle

⁴⁹ Gündoğar – Yürgüç, "Deizm Bağlamında Ortaöğretim Okullarında İnanç Algısı (Adıyaman Örneği)", 663.

bireyin, Kur'an'ın Allah tarafından peygamber aracılığıyla gönderilen mesajları içeren kutsal bir metin olduğuna iman etmesi gerekmektedir.

Çalışmamızda Kur'an'ın Allah'ın sözü olduğuna inananların oranı %92,6'dır. Ancak şaşırtıcı bir biçimde Kur'an'ın çağımızın sorunlarına çözüm olduğunu düşünenlerin oranı %74,4'e gerilemektedir. İki madde arasında bu büyük farka yol açan katılımcıların büyük bir kısmının kararsızlara kaydığı ve kararsızların oranının %3'ten %13,5'e yükseldiği görülmektedir. Bilimin gelişmesi ile Kur'an'ın inanılabilirliğinin zayıfladığını düşünenlerin oranı %18,7 ve bu konuda kararsız olanların oranı % 12,6'dır. Bu oranın yüksek çıkmasının nedenlerinden biri olarak din-bilim çatışması tezine medya platformlarında sıkça yer verilmesi gösterilebilir. Zira son yıllarda medya gücünü de etkin bir şekilde kullanan Richard Dawkins gibi yeni ateizmin temsilcilerinin din ile bilimi karşı karşıya getirme çabası yalnız ateist çevreleri değil, toplumun her kesiminden insanı etkileyebilmektedir. Yeni ateizm denilen bu akım, evrim teorisi başta olmak üzere bilimsel teorileri dine karşı bir alternatif olarak sunmaktadır.⁵⁰

Bilimsel bilginin otoritesini kendi ideolojilerine dayanak olarak kullanan bu tarz anlayışlar, dinî bilgi ve inançlar üzerinde baskı oluşturmaktadır. Gençlerin dinî inançlarına bağlılıkları bilimsel bilgi ile karşılaştırıldığında sarsılabilmektedir. Kur'an'ın Allah'ın sözü olduğuna inananların oranı %92,6 iken bilimin gelişmesiyle Kur'an'ın inanılabilirliğinin zayıfladığı görüşüne katılmayanların %68,7'de kalması da bu durumun önemli bir göstergesidir. Özkarpuzcu tarafından yapılan çalışmada Kur'an'ın Allah'ın sözü olduğuna inananların oranı %99,2 iken, "Kur'an'da yazan her şey doğrudur." ifadesine katılanların oranı %97,2'ye gerilemektedir.⁵¹ Çalışmamızda ise bu iki maddede ifade edilen düşünceye katıldığını ifade eden öğrencilerin oranları arasında daha büyük bir fark tespit edilmiştir. Kur'an'ın Allah'ın sözü olduğuna inananların oranı %92,6 iken, Kur'an'daki her şeyin doğru olduğuna inananların oranının %83,7 olması, üzerinde düşünülmesi gereken bir sonuçtur.

Tablo 9. Kutsal Kitaplara İman ile İlgili Anket Sorularına verilen Yanıtlar

Maddeler	Grup	N	%
Kur'an'ın Allah'ın Sözü Olduğuna İnanıyorum.	Kesinlikle Katılmıyorum/Katılmıyorum	18	4,4
	Kararsızım	12	3
	Kesinlikle Katılıyorum/Katılıyorum	376	92,6
	Toplam	406	100
Kur'an'daki Her Şeyin Doğru Olduğuna İnanıyorum.	Kesinlikle Katılmıyorum/Katılmıyorum	26	6,4
	Kararsızım	40	9,9
	Kesinlikle Katılıyorum/Katılıyorum	340	83,7
	Toplam	406	100
Kutsal Kitapların Allah'tan Geldiğine İnanmak İçin Yeterince Delil Yoktur.	Kesinlikle Katılmıyorum/Katılmıyorum	343	84,5
	Kararsızım	32	7,9
	Kesinlikle Katılıyorum/Katılıyorum	31	7,6
	Toplam	406	100
Bilimin gelişmesiyle Kur'an'ın İnanılabilirliği Zayıflamıştır.	Kesinlikle Katılmıyorum/Katılmıyorum	279	68,7
	Kararsızım	51	12,6
	Kesinlikle Katılıyorum/Katılıyorum	76	18,7

⁵⁰ Emre Dorman, "Bilimsel Ateizme Ateist Düşünürler Tarafından Getirilen Eleştiriler", *Kaygı* 18/2 (2019), 485.

⁵¹ Özkarpuzcu, *Konya İlgün İlçe Merkezindeki Ortaöğrenim Gençliğinin Din Algısı ve Dini Yaşayışları*, 174-175.

	Toplam	406	100
Kur'an Çağımızın Sorunlarının Çözümünde Yetersiz Kalmaktadır.	Kesinlikle Katılmıyorum/Katılmıyorum	302	74,4
	Kararsızım	55	13,5
	Kesinlikle Katılıyorum/Katılıyorum	49	12,1
	Toplam	406	100

Katılımcıların %84,5'i kutsal kitapların Allah tarafından gönderildiklerine inanmakla birlikte Kur'an'ın çağın sorunlarına cevap verdiğini düşünenlerin oranı %74,4'e gerilemektedir. Bu durumda lise gençliğinin kutsal kitaba dair bütüncül bir inanca sahip olmadığını ve inançları arasında çelişkiler olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda maddelere verilen cevaplar arasındaki anlamlı düzeyde oluşan farkları, zihinsel düzeyde kabul edilen dinî inançların yaşama yansıtılması hususunda sorunlar olduğu şeklinde yorumlamak da mümkündür. Zira Allah'ın varlığına inanmakla birlikte kendisini görüp gözettiğine, dualarına cevap vereceğine inanmayanların ve Kur'an'ın Allah'ın sözü olduğuna inanmakla birlikte bilimsel gelişmeler karşısında inanılabilirliğinin zayıfladığını, çağın sorunlarına cevap vermede yetersiz olduğunu düşünenlerin olması, üzerinde düşünülmesi gereken bir duruma işaret etmektedir.

Kutsal kitap inancı maddelerine verdikleri yanıtlar arasında en fazla fark olan, meslek lisesi öğrencileridir. 122 meslek lisesi öğrencisinden 114'ü (%93) Kur'an'ın Allah'ın sözü olduğuna inanırken bu öğrencilerden yalnız 68'i (%55) bilimin gelişmesi ile Kur'an'ın inanılabilirliğinin zayıflamadığı kanaatini taşımaktadır. Kur'an'ın çağın sorunlarının çözümünde yetersiz kaldığı görüşüne katılmayanların 83 kişi (%68) olmasını, bütüncül bir inanç geliştirilemediği ya da dinî inancın düşünsel boyutu ile yaşama yansıyan pratik boyutu arasında bir ahengin olmadığı şeklinde anlamak mümkündür. Nitekim yakın zamanda yapılan bazı araştırmalarda lise gençliğinin dinî yönelimin düşünsel ve duygusal boyutunda sahip oldukları yüksek skora davranışsal boyutta sahip olmadıkları ortaya konmuştur.⁵²

Kur'an'ın içeriği hakkında sahip olunan bilgi düzeyi ile kutsal kitap inancı maddelerine verilen yanıtlar arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ancak Kur'an'ın içeriği hakkındaki bilgisini yetersiz bulanların olumlu ifadelerdeki ortalamaları en düşük iken olumsuz ifadelerdeki ortalamaları ise en yüksektir. Kısmen bilgi sahibi olduğunu düşünenler ile bilgisini yeterli görenlerin ortalamaları ise çok yakın bulunmuştur.

Okulda verilen din eğitiminin memnun olup/olmama durumu ile kutsal kitap inancı ölçen maddelere verilen yanıtlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Okulda verilen din eğitiminin, inançla ilgili sorularına cevap vermede başarılı olduğunu düşünenlerin olumlu madde ortalamalarının, kısmen başarılı olduğunu düşünenler ve cevap veremediğini düşünenlerden yüksek olduğu görülmüştür.

7.6. Kader İnancı ile İlgili Bulgular

Üzerinde farklı yorumların çokluğu sebebiyle kader inancı ile ilgili fazla detaya girilmeden İslam inanç esaslarının bir özü niteliğinde olan *Amentü*'deki ifadesiyle tek maddede kader inancı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların %84,2'si kazâ ve kadere iman ettiklerini ifade ederken, kazâ ve kadere inanmayanların oranı %8,9 ve kararsızların oranı ise %6,9 dur.

⁵² Mehmet Gözlükaya, *Lise Öğrencilerinde Anne-Baba Tutumlarının Dini Yönelime Etkisi (Denizli Örneği)* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 92.

Tablo 10. Kazâ ve Kadere İman ile İlgili Anket Sorusuna Verilen Yanıtlar

Madde	Grup	N	%
Kazâ ve Kadere Yani Başımıza Gelen Her Şeyin Allah'tan Geldiğine İnanıyorum.	Kesinlikle Katılmıyorum/Katılmıyorum	36	8,9
	Kararsızım	28	6,9
	Kesinlikle Katılıyorum/Katılıyorum	342	84,2
	Toplam	406	100

Diğer inanç esaslarından alınan puanlarda olduğu gibi kız öğrenciler erkek öğrencilerden daha yüksek puan almış olmasına rağmen aradaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Kadere iman etmediğini belirten öğrencilerin 15'i kız öğrencilerden, 21'i ise erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Bu öğrencilerin 24'ü Anadolu liselerinde, 7'si meslek liselerinde, 3'ü imam hatip liselerinde ve 2'si de özel liselerde eğitim görmektedir. Okul türlerine göre alınan puanlar arasında anlamlı bir fark olduğu Kruskal-Wallis testi sonucu ($X^2=16,128$, $sd=4$ ve $p=0,003$) ile anlaşılmıştır. Mann-Whitney U testi ile yapılan ikili karşılaştırmalarda imam hatip lisesi öğrencileri ile diğer lise öğrencilerinin puanları arasında anlamlı fark oluştuğu tespit edilmiştir.

Tablo 11. Okul Türleri ile Kader İnancı Arasındaki İlişkiyi Gösteren Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

Değişken	Grup	N	Sıra Ortalaması	X^2	sd	p
Kader İnancı	İHL	63	231,81	16,128	4	0,003
	Fen L.	9	247,50			
	Anadolu L.	143	182,56			
	Mesleki ve Teknik L.	122	201,27			
	Özel L.	69	219,25			
	Toplam	406	245,71			

Mann-Whitney U testi sonucuna göre annesi ilkökul mezunu olan katılımcılar ile üniversite mezunu olan katılımcılar arasında kadere iman konusunda anlamlı bir fark oluşmaktadır. Dinî değerlerin aile için önemi, kader inancı üzerinde anlamlı fark oluşturan diğer bağımsız değişkenlerdendir. Okul dışında din eğitimi alanların madde ortalamaları ($\bar{X}=4,44$), okul dışında din eğitimi almayanların ortalamalarından ($\bar{X}=4,09$) yüksek olmasına karşın aradaki fark istatistiksel olarak anlamlı ($X^2=4,715$, $sd=4$ ve $p=0,318$) değildir.

7.7. Melek İnancı ile İlgili Bulgular

Meleklerin varlığına inanan katılımcı oranı %94,3 iken, inanmayanların oranı %4,4, kararsızların oranı ise %1,2 olarak saptanmıştır. Kutsal kitaplara inanmadığını ifade eden %4,5'lik oran ile meleklerin varlığına inanmadığını ifade eden %4,4'lük oranın yakınlığı, bu iki inanç esasları arasındaki irtibatı göstermesi açısından anlamlıdır.

Tablo 12. Meleklerle İman ile İlgili Anket Sorusuna Verilen Yanıtlar

Madde	Grup	N	%
Gözle Göremesek de Meleklerin Var Olduğuna İnanıyorum.	Kesinlikle Katılmıyorum/Katılmıyorum	18	4,4
	Kararsızım	5	1,2
	Kesinlikle Katılıyorum/Katılıyorum	383	94,3
	Toplam	406	100

Meleklerin varlığına inanmayan 18 kişiden 11'i erkek öğrencilerden, 7'si ise kız öğrencilerden oluşmaktadır. Kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha yüksek bir ortalamaya sahip oldukları ve aralarındaki farkın Mann-Whitney U testine göre anlamlı olduğu ($z=-2,336$ ve $p=0,020$) anlaşılmaktadır. Meleklerin varlığına inanmayanların okul türlerine göre dağılımına bakıldığında 8'inin Anadolu lisesi, 5'inin meslek lisesi, 3'ünün İmam hatip lisesi, 2'sinin ise özel lise öğrencisi olduğu görülmektedir. Okul türlerine göre meleklerle iman maddesine verilen yanıtlar arasında anlamlı bir fark olmadığı Kruskal-Wallis testi sonucu ($X^2=,880$, $sd=4$ ve $p=0,927$) ile anlaşılmaktadır.

Mann-Whitney U testi ile yapılan analizlerle; ailenin dinî değerlere önem verip vermemesinin, dinî bilgi durumunun yeterlilik düzeyini, okulda verilen din eğitiminin inanca ilgili sorulara cevap verip/vermemesinin, DKAB öğretmenlerinin tutum ve davranışlarının dinî değerler üzerindeki etkilerinin, meleklerle iman üzerinde etkili olduğu saptanmıştır. Araştırmamızda incelediğimiz inanca esaslarının her birinde gençlerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmenlerinde dinî değerlere karşı olumsuz tutum sergilemeye sevk eden tutum ve davranışlara şahit olmalarının madde ortalamalarını düşürdüğü görülmüştür. Bu durumu DKAB öğretmenlerinin olumsuz tutum ve davranışlarının gençlerin dinî ilkelere şüphe ile yaklaşmalarına sebep olduğu şeklinde yorumlamak mümkündür. Bahadır tarafından gençlik dönemi şüphe ve tereddütleri üzerine hazırlanan yüksek lisans tezinde de bu konuya işaret edilmiş ve bu araştırmada dinî şüphenin ikinci kaynağı olarak din adamları ve dindarların yanlış tavırları zikredilmiştir.⁵³

7.8. İnanç Anketi Toplam Puan Analizleri

Anketin cevapları olumsuzdan olumluya doğru “Kesinlikle katılmıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kararsızım, Katılıyorum” ve “Kesinlikle katılıyorum” şeklinde düzenlenmiştir. Anketin toplam puan elde etmeye uygunluğu için iç tutarlılığı test edilmiştir. Yapılan analizde anketin iç tutarlılık katsayısı (Cronbach's Alpha) 0,736 olarak hesaplanmıştır. Cronbach's alpha değerinin 0,60 ile 0,80 arasında yer alması anket ile yapılan ölçümün yeterince güvenilir olduğuna işaret etmektedir.⁵⁴ Ayrıca anket maddelerinin toplanabilirliği Anova with Tukey's testi ile analiz edilmiştir. Elde edilen analiz sonucu ($F=0,039$, $p=0,84$) ile ölçek maddelerinin toplanabilir olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵

Bu başlık altında 14 maddelik inanca anketinden alınan toplam puanlar bağımsız değişkenlere göre incelenmiştir. Anketten alınabilecek en düşük puan 14, en yüksek puan ise 70'tir. Katılımcıların inanca anketinden aldıkları puana ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri aşağıdaki tabloda verilmiştir. Tabloda da görüldüğü üzere katılımcıların ortalamaları ($\bar{X}=61,16724$) oldukça yüksektir.

Tablo 13. İnanca Anketine İlişkin Betimsel İstatistikler

İnanca Anketi	N	En Küçük	En Büyük	$\bar{X}$	SS
Toplam Puan	406	18,00	70,00	61,16724	9,21936

5'li Likert tipi maddelerden oluşan anketten alınan toplam puan ortalamaları eşit aralıklara bölünerek yorumlanmıştır.⁵⁶ Buna göre;

1.00 – 1.80 = Kesinlikle Katılmıyorum = İnanmıyor

⁵³ Abdülkerim Bahadır, *Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 104.

⁵⁴ Yalçın Karagöz, *SPSS, AMOS, META Uygulamalı İstatistiksel Analizler* (Ankara: Nobel Yayınları, 2019), 1003.

⁵⁵ Karagöz, *SPSS AMOS META Uygulamalı İstatistiksel Analizler*, 1010-1011.

⁵⁶ 5'li Likert tipi maddelerin yorumlanması ile ilgili bk. Ezel Tavşancıl, *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2006), 155; M. Betül Yılmaz, “İlköğretim 6. ve 7. Sınıf Öğrencilerinin Bilgisayara Yönelik Bağımlılık Gösterme Eğilimlerinin Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi”, *Eğitim Teknolojileri Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2010), 617-622.

1.81 – 2.60 = Katılmıyorum = İnanmıyorum

2.61 – 3.40 = Kararsızım = Kararsız

3.41 – 4.20 = Katılıyorum = İnanıyorum

4.21 – 5.00 = Tamamen Katılıyorum = İnanıyorum

Katılımcıların %93'ü ($N=379$) İslam inanç esaslarını benimsemektedir. %3'ü ($N=12$) İslam inanç esaslarını benimsemezken, %4'ü ($N=15$) bu hususta kararsız konumda gözükmektedir. Yapıcı tarafından 1998-2008 yılları arasında gençlerle yapılan araştırmalar esas alınarak gerçekleştirilen meta-analiz çalışmasına göre Türkiye'de gençlerin yaklaşık %90'ı inanç esaslarını benimsemektedir.⁵⁷

Cinsiyete göre inanç anketinden alınan toplam puanlara bakıldığında kızların ortalamasının ($\bar{X}=62,4093$) erkeklerin ortalamasından ($\bar{X}=60,6391$) yüksek olmasına rağmen iki grup arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı Mann Whitney U testi sonucu ile ($z=-0,220$ ve $p=0,082$) tespit edilmiştir. Benzer şekilde Ceylan tarafından lise öğrencileri ile yapılan çalışmada da cinsiyet faktörüne göre inançsızlık düzeyleri karşılaştırılmış ve kız öğrenciler ile erkek öğrencilerin inançsızlık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilememiştir.⁵⁸

Okul türlerine göre yapılan karşılaştırmada imam hatip lisesi öğrencilerinin ortalamaları ($\bar{X}=63,3175$) ile Anadolu lisesi öğrencilerinin ortalamaları ($\bar{X}=60,5594$) arasında anlamlı bir fark olduğu ($z=-2,538$ ve $p=0,011$) görülmektedir. Aynı şekilde meslek lisesi öğrencilerinin anketten aldıkları puanlar ($\bar{X}=61,0656$) ile imam hatip lisesi öğrencilerinin puanlarının ($\bar{X}=63,3175$) anlamlı düzeyde farklılaştığı ($z=-3,068$ ve $p=0,002$) görülmektedir. Dolayısıyla imam hatip lisesi öğrencilerinin inanç esaslarını benimseme düzeylerinin, örneklemin %65'ini oluşturan Anadolu lisesi ve meslek lisesi öğrencilerinden yüksek olduğu ve bu husustaki araştırma hipotezimizin doğrulandığı görülmektedir.

Dinî değerlere önem verilen bir ailede yetişen bireylerin inanç anketinden yüksek puan alacağı yönündeki hipotezimizin araştırma sonucunda sağlanıp sağlanmadığı incelenmiştir. Yalnız 3 katılımcı, ailesi için dinî değerlerin önemli olmadığını belirttiği için bu grup analiz dışı bırakılarak, dinî değerlerin ailesi için kısmen önemli olduğunu belirtenler ($N=28$, $\bar{X}=56,4643$) ile önemli olduğunu ifade edenler ($N=375$, $\bar{X}=62,6724$) karşılaştırılmıştır. Mann-Whitney U testi sonucuna göre ($z=-3,394$ ve $p=0,001$) bu iki grup arasındaki fark anlamlı bulunmuştur. Birçok çalışma, ailenin dindarlık düzeyinin artması ile bireyin dinî tutumu, dindarlık ve dinî inançları arasında pozitif yönlü ilişki olduğunu göstermektedir.⁵⁹ Dindar bir ailede yetişmenin dinî değerleri benimsemeyi kolaylaştırıcı etkisinin tersten bir örneği ise Hökelekli tarafından din değiştirerek Hristiyan olan gençler üzerine yapılan araştırmada tespit edilmiştir. Araştırmada Müslüman iken din değiştirerek Hristiyan olan gençlerin %80'nin ailesinde dinin hissedilir bir varlığının olmadığı, eksik ya da olumsuz bir dinî sosyalleşme süreci yaşadıkları belirtilmektedir.⁶⁰

Okul dışında din eğitimi alıp almama durumuna göre oluşan gruplar arasındaki farkın, okul dışında din eğitimi alanlar lehine istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Ebeveyn

⁵⁷ Asım Yapıcı, "Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Dinî Hayat: Meta-Analitik Bir Değerlendirme", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2012), 12.

⁵⁸ Yılmaz Ceylan, *Lise Öğrencilerinin Din Algısı* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 62.

⁵⁹ Rabia Gökmen, *Lise Öğrencilerinin İnanç Gelişimini Etkileyen Faktörler (Lüleburgaz Örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 79; Talip Atalay, "Aile Dindarlığının Gençlerin Dindarlığına Etkisi Üzerine Bir Araştırma", *Dindarlık Olgusu (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)*, ed. Hayati Hökelekli (Bursa: KURAV Yayınları, 2006), 196-198; Semra Kontbay, *Psiko-sosyal Değişkenlere Göre Ortaöğretim Öğrencilerinin Dini Tutumları* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 57-60.

⁶⁰ Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din* (İstanbul: Dem Yayınları, 2016), 224.

eğitim düzeyi arttıkça inanç esaslarının benimsenme düzeyinin düşeceğine dair hipotezimin yalnızca anneler için geçerli olduğu ($X^2=19,814$, $sd=5$ ve $p=0,001$), baba eğitim düzeyi ile anketten alınan puanlar arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ($X^2=2,504$, $sd=5$ ve $p=0,776$) tespit edilmiştir.

Okulda verilen din eğitiminin inanç ile ilgili meselelere cevap vermedeki başarısının, anketten alınan puanlar üzerine istatistiksel olarak anlamlı sayılabilecek bir etkisi ($X^2=4,563$, $sd=2$ ve $p=0,102$) tespit edilememiştir. Ancak şimdiye kadar karşılaştığı din dersi öğretmenlerinin tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumlu yönde etkilediğini ifade eden katılımcıların anketten aldıkları puan ortalamasının, olumsuz yönde etkilendiklerini ifade eden ve herhangi bir etkisi olmadığını dile getiren katılımcılardan yüksek olduğu ve gruplar arasındaki farkın anlamlı olduğu ($X^2=13,278$, $sd=2$ ve $p=0,001$) tespit edilmiştir. Dinî bilgi düzeyi ile anketten alınan toplam puan arasında anlamlı bir ilişki ($X^2=0,146$, $sd=2$ ve $p=0,930$) bulunamamıştır. Hoşgörülü aile ortamında yetişen bireylerin anket ortalamaları ($\bar{X}=62,1071$), örneklem ortalamasından ($\bar{X}=61,16724$) ve diğer grupların ortalamalarından yüksek olmasına rağmen ebeveynlik tarzlarına göre oluşan gruplar arasında anlamlı bir fark yoktur.

SONUÇ

Gelişen zihinsel beceriler ve muhakeme gücünün etkisiyle çocuklukta edinilen dinî inançların yeniden gözden geçirildiği ergenlik döneminde, bireylerin dinî meselelere hem büyük bir ilgi hem de kuşku beslediği bilinmektedir. Bu dönemde birey, Allah ve din ile olan ilişkisini geçmiş tecrübeleri, aldığı eğitim ve yapmış olduğu araştırmalarla yeniden yapılandırmaktadır. Bu süreç çoğunlukla çocuklukta düşünülmeden benimsenen inançların şuurlu bir kabulü ile sonuçlanmakla birlikte bazen bu süreçte yaşanan şüphelerin tatmin edilemediği veya özdeşim kurulabilecek olumlu rol modellerin bulunmadığı durumlarda ateistik ya da agnostik eğilimlere de dönüşebilmektedir. Araştırmamıza katılan ortaöğretim öğrencilerinin de büyük bir çoğunluğu (%93) İslam inanç esaslarını benimserken, az da olsa (%3), bu inanç esaslarını benimsemeyenler mevcuttur.

Ergenlik dönemi dinî gelişiminin karakteristiği olan dinî şüphe ve tenkitlerin doğal karşılanması gerekmektedir. Ailelerin ve din eğitimi sürecinde rol alan öğretmenlerin gençlerin sorgulayıcı, eleştirici yaklaşımlarına hoşgörü ile yaklaşımları, dinî araştırmalarında onlara doğru bir şekilde rehberlik etmeleri, tavır ve davranışları ile özdeşim kurulmaya layık rol modeller olmaya çalışmaları önem arz etmektedir. Zira araştırmamızda dinî değerlere önem verilen bir ailede yetiştirilen bireylerin inanç ilkelerini benimseme düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir.

Bireyin dinî inançlarını oluşturması rasyonel ve irrasyonel faktörlerin birlikte işe koşulduğu bir süreçtir. Bireye İslam inancının rasyonel temelleri hususunda doğru dinî bilgi sunulmasının yanı sıra onun duygu dünyasına hitap eden bir anlayışın benimsenmesinin de önemli olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bireyin dinî kimlik gelişimleri; bireyin ebeveynleri, öğretmenleri ve yakın sosyal çevresindeki kişiler ile kurduğu ilişkinin niteliğinden, dini temsil eden kişilerin yaklaşımlarından etkilenmektedir. Araştırmamızda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmenlerinin tutum ve davranışlarının, dinî değerlere karşı olumsuz tutum geliştirmelerine sebep olduğunu belirtenlerin inanç esaslarını benimseme düzeylerinin düşük çıkması bu düşüncüyü destekler niteliktedir.

Zihinsel, fiziksel ve psiko-sosyal gelişim alanlarında önemli değişimlerin yaşandığı ve bireyin birçok kriz durumu ile baş etmeye çalıştığı bir döneme rastlayan lise gençliğinin bir kısmının, dinî inançları ile ilgili henüz nihai karar aşamasına ulaşmamış olduğu dikkate alınmalıdır. Araştırmamızda tespit ettiğimiz inanç ilkeleri ile ilgili çelişkili tutumlar ve kafa karışıklığına işaret eden cevapların olması da buna işaret etmektedir. Gençlerin henüz bütüncül bir dinî inanç geliştiremedikleri görülmektedir. Zira kimlik gelişiminin genellikle ergenliğin son evresinde (18-21 yaş) tamamlandığı, hatta daha sonraki yıllara dahi sarktığı

bilinmektedir. Bu bağlamda dinî kimliğe yönelik arayışlar yaşamın diğer dönemlerine göre ergenlik döneminde daha fazla yoğunlaşmakla birlikte yaşam boyu devam eden bir süreç olduğu dikkate alınmalıdır. Bu dönemde gençlerde görülen dinî şüphe ve sorgulamaların gerek aileler, gerek de eğitimciler tarafından doğal karşılanması ve gençlerin arayışlarına doğru rehberlik edilmesi gerekmektedir.

Araştırmamızda elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, bireyin aldığı din eğitiminin yoğunluğu ve niteliğinin inanç esaslarını benimseme düzeyi ile yakından ilgili olduğu görülmektedir. İmam hatip lisesinde eğitim gören, okul dışında din eğitimi alan ve okulda verilen din eğitimi tatmin edici bulanların inanç esaslarını benimseme düzeyleri yüksektir. Ancak katılımcıların %14'ünün okulda verilen din eğitiminin inançla ilgili sorularına tatmin edici cevaplar veremediğini, %54,9'unun ise kısmen cevap verdiğini ifade etmeleri düşündürücüdür. Dolayısıyla yeni neslin manevî değerlerden uzaklaştığı endişelerinin sıkça dile getirildiği günümüzde din öğretiminin gençlerin zihinlerini kurcalayan meselelere cevap verecek bir içerikle planlanmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Gençlerin inanç esaslarına verdikleri yanıtlar arasındaki çelişkiler, onların zihinlerinde inanç-eylem birlikteliğinin henüz kurulamadığını göstermektedir. Özellikle bu çelişik durumun ahiret ve kutsal kitap inancı noktasında belirgin hale geldiği görülmektedir. Kur'an'ın Allah'ın sözü olduğuna inanma oranı %84,5 iken, Kur'an'ın çağın sorunlarına çözüm olduğuna inanma oranı %74,4'e, bilimdeki gelişmelerin Kur'an'ın inanılabilirliğini zayıflatmadığını düşünenlerin oranı ise %68,7'ye düşmektedir. Bu durumu, inancın yaşama yansıyan boyutları ile ele alınması hususunda din öğretiminde bir eksikliğe işaret olarak görmek mümkündür.

Lise gençliğinin inanç esaslarını benimseme düzeylerini etkileyen hususlardan biri de bilimsel bilgi ile dinî bilgi arasındaki çatışmadır. Bazı öğrencilerin bilimsel bilgi gündeme geldiğinde kutsal metinlere duydukları güvenin sarsıldığı görülmektedir. Gençlerin bu konuda rehberliğe ihtiyaç duydukları anlaşılmaktadır. Gerek din öğretiminde bu konuların ele alınması gerek din-bilim ilişkisine değinen yayınların üretilmesi faydalı olacaktır. Bu husus dikkate alındığında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmenlerinin bilimsel ve felsefi okumalar yapmalarının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

ÖNERİLER

Gençliğin dinî inançlarını oluşturma sürecinde en fazla etkisi olan aile kurumunun güçlendirilmesi, ailedeki dinî ve ahlâkî eğitime önem verilmesi gerekmektedir. Ebeveynlerin çocuklarının din algıları üzerindeki etkilerinin bilincinde olarak hareket etmeleri, tutarlı bir dinî kimlik örneği sergilemeleri, inançları ile yaşantıları arasında çelişki oluşturmamaya gayret etmeleri, inanç ve eylem birlikteliğine iyi örnek olmaya çalışmaları gerekmektedir. Bu anlamda gelecek nesillere dinî kültürü aktarmada öncelikli ve etkin konumda olan ebeveynlerin din eğitime ve ebeveynlik becerilerinin geliştirilmesine yönelik hizmetlerin yaygınlaştırılmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Dinî sosyalleşmenin aileden sonraki basamağında görev alan eğitimcilerin gençlerin dinî inançlarının gelişimindeki rollerinin bilincinde olmaları, tutum ve davranışları ile onlara olumlu örnekler olmaları faydalı olacaktır. Ayrıca gençlerin zihin dünyasındaki inançla ilgili problemlere karşı ilgili olmaları, bu meselelere dinî açıdan verilebilecek tatmin edici cevaplara sahip olmaları, gençlerin şüphelerini gidererek dine karşı olumlu bir tutum geliştirmelerine yardımcı olacaktır. Bu bağlamda eğitimcilerin güncel dinî meselelere yönelik okumalar ve araştırmalar yaparak kendilerini sürekli bir yenileme çabası içerisinde olmaları önemlidir. Üniversiteler ve Milli Eğitim Bakanlığı işbirliği ile özellikle liselerde görev yapan öğretmenlere yönelik hizmet içi eğitim faaliyetleri düzenleyerek eğitimcilerin bu süreçte desteklenmesi faydalı olacaktır.

Eğitim her şeyden önce bir iletişim sürecidir. Muhatap oldukları kitlenin gelişimsel özelliklerini dikkate alan, karşısındaki insanın duygu ve düşüncelerini önemseyen bir iletişimi benimsemeleri, dinî değerlerin gençlere aktarımında eğitimcilerin işlerini kolaylaştıracaktır. Bu bağlamda din eğitimcilerinin olumlu bir iletişim dili benimsemeleri ve iletişim becerilerini artırmaya gayret etmeleri faydalı olacaktır.

Son yıllarda ateizm gibi din karşıtı akımların gençlerin dinî inançları üzerindeki olumsuz etkisini ortadan kaldırmak amacıyla bu akımların iddialarına cevap verecek yayınların artırılması faydalı olacaktır. Medyanın gücünden de etkin bir şekilde yararlanarak gençlerin doğru dinî bilgiye ulaşmaları sağlanmalıdır. Ergenlik dönemi dinî gelişimin önemli bir göstergesi olan dinî şüphe ve sorgulamalar doğal karşılanmalı, gençlerin soru ve sorunları görmezden gelinmemelidir. Aksine, bu sorulara ciddiyetle cevap verilmeye çalışılmalıdır.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

KAYNAKÇA

- Allport, Gordon W. *The Individual and His Religion: A Psychological Interpretation*. New York: Macmillan Company, 1960.
- Ahioğlu-Lindberg, E.Nihal. "Piaget ve Ergenlikte Bilişsel Gelişim". *Kastamonu Eğitim Dergisi* 19/1 (2011), 1-10.
- Akdemir, Ayşe Betül. "Ortaöğretim Öğrencilerinin İman Esaslarına İlişkin Görüşleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/75 (2020), 526-544.
- Atak, Hasan. "Kimlik Gelişimi ve Kimlik Biçimlenmesi: Kuramsal Bir Değerlendirme". *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry* 3/1 (2001), 163-213.
- Atalay, Talip. "Aile Dindarlığının Gençlerin Dindarlığına Etkisi Üzerine Bir Araştırma". *Dindarlık Olgusu (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)*. ed. Hayati Hökelekli. 185-208. Bursa: KURAV Yayınları, 2006.
- Atik, Ashihan. "Dini Gelişim Kuramlarına Din Eğitimi Bağlamında Genel Bir Bakış". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/3 (2015), 728-743.
- Aydeniz, Nurullah. "Öğretmen-Öğrenci İlişkisi Açısından Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi". *Edebali İslamiyat Dergisi* 4/1 (2020), 209-237.
- Bahadır, Abdülkerim. *Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- Bahçekapılı, Mehmet. "Din ve Ahlak Eğitiminin Ergenlerin Kişilik Gelişimine Katkısı". *Değerler Eğitimi Dergisi* 9/22 (2011), 7-42.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr. *Temhîdü'l-evâ'il ve telhîşu'd-delâ'il*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1987.
- Balaban Salı, Jale. "Verilerin Toplanması". *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, ed. Ali Şimşek. 134-161. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2018.
- Bilecik, Sümeyra. "Anne-Baba Tutumlarının Bireyin Din Algısına Etkileri". *Değerler Eğitimi Dergisi* 15/33 (2017), 7-38.
- Bishop, John. *Believing By Faith An Essay in the Epistemology and Ethics of Religious Belief*. New York: Oxford University Press, 2007.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma, 1999.
- Ceylan, İsa. "Kişilik Gelişimi Din İlişkisi". *Din ve Bilim* 2/2, 50-72.

- Ceylan, Yılmaz. *Lise Öğrencilerinin Din Algısı*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Cragun, Ryan T. vd. "Religious/Secular Distance: How Far Apart Are Teenagers and Their Parents?". *Psychology of Religion and Spirituality* 10/3 (2018), 288-295.
- Doğan, Recai – Tosun, Cemal. *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi* Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2002.
- Dorman, Emre. "Bilimsel Ateizme Ateist Düşünürler Tarafından Getirilen Eleştiriler". *Kaygı* 18/2 (2019), 480-497.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. "el-Fıkhü'l-ekber". *İmâm-ı Âzam'ın Beş Eseri*. haz. Mustafa Öz. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Eccles, Jacquelynne vd. "Cognitive Development in Adolescence". *Handbook of Psychology (Developmental Psychology)*. ed. Irwin B. Weiner. 325-350. New Jersey: John Wiley & Sons, 2003.
- Fowler, James W. "İman Bilincinin Evreleri". çev. Ali Ulvi Mehmedoğlu. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2000), 85-104.
- Fowler, James W. "Faith Development At 30: Naming the Challenges of Faith in A New Millennium". *Religious Education* 99/4 (2004), 405-421.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *Kimyâ-yı Saâdet*. çev. A. Faruk Meyan. İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.
- Gökmen, Rabia. *Lise Öğrencilerinin İnanç Gelişimini Etkileyen Faktörler (Lüleburgaz Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Gözlükaya, Mehmet. *Lise Öğrencilerinde Anne-Baba Tutumlarının Dini Yönelime Etkisi (Denizli Örneği)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Güncel Türkçe Sözlük. 6 Temmuz 2022. <https://sozluk.gov.tr/>
- Gündoğar, Hamdi – Yürgüç, Muhammed Said. "Deizm Bağlamında Ortaöğretim Okullarında İnanç Algısı (Adıyaman Örneği)". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), 643-670.
- Hökelekli, Hayati. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları, 2016.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. Kum: Edebü'l-Havza, 1405 h.
- İbn Teymiye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn. *el-'Akâidetü'l-Vâsiyye ve Şerhi*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Guraba Yayınları, ts.
- İmamoğlu, Abdulvahit – Feriadoğlu, Saliha. "Psikolojik Açıdan Ergenlerde Dini Tutum ve Davranışların Tahlili". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2013), 19-40.
- James, William. *Dinsel Deneyimin Çeşitleri İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. çev. İsmail Hakkı Yılmaz. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017.
- Kalgı, Mehmet Emin. *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık İle Kişilik Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma (Şanlıurfa Örneği)*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Karagöz, Yalçın. *SPSS, AMOS, META Uygulamalı İstatistiksel Analizler*. Ankara: Nobel, 2019.
- Kavun, Yusuf. *Ergenlerde Dindarlık ve İnsani Değerler*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Kaya, Zeynep. *Türk Toplumunda İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2015.
- Koç, Mustafa vd., *Gelişim ve Öğrenme*. Ankara: Nobel Yayınları, 2001.
- Kontbay, Semra. *Psiko-sosyal Değişkenlere Göre Ortaöğretim Öğrencilerinin Dini Tutumları*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, çev. Elmalılı Hamdi Yazır. İstanbul: Huzur Yayınevi, 1994.
- Kurt, Abdurrahman. "Dindarlığı Etkileyen Faktörler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009), 1-26.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İSAM, 2002.
- Mendes, Necip Fazıl. *Ortaöğretim Öğrencilerinin İnanç Esaslarını Algılayış Biçimleri (Tuzla Örneği)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Mütercim Âsım Efendi. *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. nşr. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Nesefî, Ebû'l-Muîn. *Bahrü'l-keâm*. çev. Ramazan Biçer. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010.
- Ok, Üzeyir. "Bir Aktivite Sistemi Olarak İnanç: İnanç Gelişimine Sosyo-Kültürel Yaklaşım". *Din Bilimleri* 5/4 (2005), 111-135.

- Öner, Hasibe. *Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler ve Sorgulamalar: Lise Öğrencileri Üzerinde Nitel Bir Araştırma*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Öngen, Demet. "Ergenlikte Zihinsel Gelişim". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 26/1 (1993), 289-302.
- Özcan, Hanifi. *Epistemolojik Açından İman*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Özkarpuşcu, Hasibe Aslıhan. *Konya Ilgın İlçe Merkezindeki Ortaöğrenim Gençliğinin Din Algısı ve Dini Yaşayışları*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Öztürk, Yusuf. *Ergenlerde Dindarlık İle Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi-Çarşamba Örneği*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003.
- Sağır, Rukiye. *Ergenlerde Dindarlık, Özdenetim ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Selçuk, Mualla. "Gençlik Çağı ve İnanç Olgusu". *Gençlik Dönemi ve Eğitimi-1 Tartışmalı İlmi Toplantılar*. Kolektif. İstanbul: İSAV, 2000.
- Sherkat, Darren. "Religious socialization; Sources of Influence and Influences of Agency". *Handbook of the Sociology of Religion*. ed. Michele Dillon. 151-163. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Sinanoğlu, Mustafa. "İman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/212-214. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Stassen Berger, Kathleen. *The Developing Person Through Childhood and Adolescence*. New York: Worth Publishers, 8. Edition, 2008.
- Streib, Heinz. "Faith Development Theory Revisited: The Religious Styles Perspective". *The International Journal For The Psychology Of Religion* 11/3, 143-158.
- Şahin, Adem. "Ergenlerde Dindarlık, Algılanan Anne-Baba Dindarlığı ve Çocuk Yetiştirme Tutumları Arasındaki İlişki". *Marife* 1(2007), 221-247.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth. *el-Milel ve'n-nihal*. Beyrut: Dârü'l-Mârife, 1993.
- Şık, İsmail. "İman Olgusunun Mahiyeti ve Hakikati Üzerine Bir Değerlendirme". *Dini Araştırmalar Dergisi* 13/37 (2010), 19-44.
- Şimşek, Ali. "Araştırma Modelleri". *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. ed. Ali Şimşek. 80-106. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2018.
- Tavşancıl, Ezel. *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2006.
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2002.
- Yapıcı, Asım. "Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Dinî Hayat: Meta-Analitik Bir Değerlendirme". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2012), 1-40.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Ruh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/187-192. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Yılmaz, M. Betül. "İlköğretim 6. ve 7. Sınıf Öğrencilerinin Bilgisayara Yönelik Bağımlılık Gösterme Eğilimlerinin Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi". *Eğitim Teknolojileri Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2010), 617-622.